

Clingendael Jaarverslag 2007

Inhoudsopgave

Inleiding Prof. Dr Jaap. W. de Zwaan, directeur	4
Wat is Clingendael	6
Leden van het Algemeen Bestuur	8
Leden van de CAROO	9
De Directie	11
<i>De Programma's</i>	
Clingendael Diplomatic Studies Programme	12
Clingendael European Studies Programme	18
Clingendael Security and Conflict Programme	24
Clingendael International Energy Programme	30
Internationale Spectator	38
<i>Organisatie (De Stafbureau's)</i>	
Interne Zaken	43
Externe Zaken	44
Bibliotheek & Documentatie	46
Personeel	47
Financiën	48
<i>Bijlagen</i>	
Overzicht open inschrijvingscursussen 2007	50
Overzicht cursussen en evenementen 2007	52

Inleiding

2007: Jaar van stabiliteit en consolidatie

Het jaar 2007 is een periode van stabiliteit en consolidatie geworden. Clingendael is voortgegaan op de weg naar meer financiële stabiliteit. Het Instituut heeft in 2007 ook veel nieuwe opdrachten voor opleidingen en onderzoek gekregen. Net als 2006 is 2007 afgesloten met een positief exploitatieresultaat.

In het verslagjaar is de nieuwe versie van de 'missie' van Clingendael in de praktijk gebracht. Via de nieuwe benadering wordt gepoogd meer aandacht aan onderzoek te geven, teneinde de rol van Clingendael als 'denktank' te versterken. De nieuwe versie van de missie luidt:

'Instituut Clingendael is een kennisinstituut op het gebied van de internationale betrekkingen. Clingendael fungeert als denktank en als diplomatieke academie, en beoogt in een doorlopend veranderende mondiale omgeving politiek-maatschappelijke ontwikkelingen vroegtijdig te onderkennen en te analyseren voor overheid en publiek.'¹

Het feit dat gepoogd wordt meer aandacht te geven aan onderzoek, gaat niet ten koste van die andere rol van Clingendael – die van 'diplomatieke academie' – die Instituut Clingendael (en Nederland) in het buitenland zo'n goede naam hebben bezorgd. Hooguit zal bij de vervulling van de opleidingstaak een groter beroep dan tot dusverre worden gedaan op expertise van buiten.

Hoewel de financiële problemen die in 2005 de kop opstaken, nu werkelijk achter ons lijken te liggen, dient consequent te worden toegezien op handhaving van de inderdiencapaciteit en de afgesproken financiële procedures

Als nieuwe voorzitter van het Algemeen Bestuur van Clingendael is per 1 maart 2007 oud-minister van Buitenlandse Zaken, Dr. Bernard Bot, aangetreden. Instituut Clingendael en medewerkers zijn uitermate verheugd met zijn komst en hopen van zijn rijke ervaring en deskundigheid op het gebied van buitenlands beleid te kunnen profiteren.

In 2007 heeft het Clingendael Veiligheidsprogramma (CSCP) een nieuw hoofd gekregen: Dr. Edwin Bakker, voorheen medewerker van dit programma, die in juni is aangetreden. CSCP is ook anderszins versterkt, o. a. door het aantrekken van een aantal prominente deeltijd-onderzoekers.

Het Clingendael Managementteam is versterkt met een nieuw lid, het Hoofd Stafbureau Directie. Dit hoofd is verantwoordelijk voor de aansturing van de ondersteunende diensten; hij assisteert tevens de Directeur bij de verrichting van zijn managementtaken. Als Hoofd Stafbureau is Theo van der Werf, gedetacheerd ambtenaar van BZK, aangewezen.

In 2007 heeft Clingendael weer tal van buitenlandse politici en andere persoonlijkheden ontvangen. De lezingen die rond deze personen zijn georganiseerd hebben steeds enthousiaste reacties gekregen. In verband met de bezoeken is intensief samengewerkt met buitenlandse ambassades en/of internationale organisaties in Den Haag. Door die samenwerking is de relatie met de diplomatieke gemeenschap in Den Haag verder verstevigd.

In het verslagjaar zijn een aantal tijdelijke projectmedewerkers bij Clingendael in dienst gekomen. Na jaren van trouwe dienst heeft onze personeelsconsulente, mevrouw Margreet Mennes, Clingendael

¹ Om deze missie te verwezenlijken, worden in het bijzonder de volgende middelen ingezet: het verrichten van wetenschappelijk onderzoek; het geven van cursussen, op academisch en postacademisch niveau; de organisatie van lezingen, conferenties e.d.; optreden in de media; advisering; en het uitgeven van publicaties.

per september verlaten, in verband met de overplaatsing van haar echtgenoot naar het buitenland. De zoektocht naar een opvolger heeft een nieuwe personeelsconsulente in beeld gebracht, die per begin 2008 is aangetreden.

Voor de Internationale Spectator, het 'lijfblad' van Clingendael, was – zoals bekend – 2006 een lustrumjaar (60 jaar). Ook in 2007 is het blad, behoudens de zomerperiode, maandelijks uitgekomen. De nieuwe benadering van de eindredactie is om periodiek in de maandelijks nummers 'clusters' – bestaande uit drie of meer artikelen over een specifiek en actueel onderwerp – op te nemen, naast de gebruikelijke artikelen over internationale betrekkingen.

Meer en meer wordt samengewerkt in het kader van de Haagse Academische Coalitie ('HAC').² Typische HAC-activiteiten zijn de Hague Justice Portal, de website die inzicht geeft in alle 'Haagse' juridische en rechterlijke activiteiten; het verzorgen van opleidingen voor buitenlandse rechters in het kader van The Hague Forum for Judicial Expertise; en de organisatie van de jaarlijkse conferentie rond de thematiek 'From Peace to Justice'. In 2007 was het onderwerp van de HAC-conferentie 'Culture and International Law'. Clingendael verzorgde de overall-coördinatie. De HAC organiseerde in 2007 ook een afscheidsseminar voor scheidend burgemeester van Den Haag, Drs Wim Deetman. Dit seminar vond plaats op 12 december en was een groot succes. Directeur Clingendael is verzocht per begin 2008 het voorzitterschap van het HAC-samenwerkingsverband op zich te nemen.

² Naast Instituut Clingendael maken de volgende instellingen deel uit van de HAC: het T.M.C. Asser Instituut, de Carnegie Stichting, het Institute of Social Studies (ISS), de Haagse vestiging van de Universiteit Leiden, en het The Hague Institute for the Internationalisation of Law ('HiIL').

Clingendael werkt ook samen met partnerinstituten in het buitenland. Zo is in het voorjaar van 2007 door de drie nationale IB-instituten een Benelux-bijeenkomst georganiseerd in Luxemburg, over de toekomst van het Benelux-Verdrag. Andere activiteiten betreffen o.a. de EU-voorzitterschapsbijeenkomsten van TEPSA (Trans European Policy Studies Association), het netwerk van instituten voor Europese studiën in Europa. Op het terrein van diplomatieke opleidingen speelt het instituut sinds 1985 een leidende rol binnen het International Forum on Diplomatic Training en de daarmee samenhangende Europese netwerken. Aan deze bijeenkomsten werkt Clingendael traditiegetrouw ook inhoudelijk mee.

In het verslagjaar is het Algemeen Bestuur van Clingendael vijf maal bijeen geweest.

De Clingendael Adviesraad voor Onderzoek en Opleidingen (CAROO) heeft in 2007 twee maal vergaderd.

In 2007 is opnieuw constructief samengewerkt met de Ondernemingsraad.

Ook de samenwerking met de ministeries van Buitenlandse Zaken en van Defensie is goed verlopen. In het kader van de gesprekken is o.a. vastgesteld dat in de toekomst periodiek beleidsdiscussies met vertegenwoordigers van beide departementen zullen plaatsvinden.

Last but not least is in 2007 gewerkt aan een programma voor het lustrumjaar (25 jaar Clingendael!) 2008. Het Instituut is goed voorbereid aan dat lustrumjaar begonnen.

Jaap W. de Zwaan
Directeur

Wat is Clingendael

De doelstelling van het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael', is de kennis en het begrip van internationale zaken te bevorderen. Speciale aandacht wordt besteed aan Europese integratie, transatlantische relaties, internationale veiligheid, conflict studies, beleidsvoorbereiding op nationale en internationale energie markten, onderhandelen en diplomatie, en aan de Verenigde Naties en andere internationale instellingen.

Clingendael probeert deze doelstelling te bereiken middels het doen van onderzoek, het publiceren van studies, het organiseren van cursussen en trainingen, en door het geven van informatie aan pers en publiek. Het Instituut heeft de mogelijkheid om regering, parlement en maatschappelijke organisaties van advies te dienen, organiseert conferenties en seminars, bevat een bibliotheek en documentatiecentrum en publiceert een Nederlandstalig maandblad over internationale betrekkingen, alsmede een Engelstalige Newsletter. Er zijn thans ongeveer 75 personen werkzaam op Clingendael, van wie het merendeel als (senior) research of training fellow.

Clingendael is een instituut met een internationaal focus. Internationale politieke leiders, diplomaten, journalisten en onderzoekers worden vaak uitgenodigd om lezingen te geven of deel te nemen aan conferenties en seminars. Wetenschappers uit de gehele wereld bezoeken Clingendael en

participeren in de activiteiten van het Instituut. Het Instituut verzorgt cursussen op het gebied van Europa, Europese betrekkingen en andere onderwerpen voor diplomaten uit Centraal en Oost-Europa, de landen die vroeger deel uitmaakten van de voormalige Sovjet Unie en Zuid-Afrika, en assisteert bij de training van specialisten in diverse landen. Clingendael onderhoudt regelmatig contact met andere belangrijke onderzoeksinstituten in Europa en de Verenigde Staten en doet, samen met gelijksoortige instituten in West-Europa, voorbereidend onderzoek in opdracht van de Europese Commissie.

Clingendael is een non-profit instelling in de vorm van een stichting. Meer dan de helft van het budget wordt gegenereerd uit de eigen activiteiten van het Instituut (zoals bijv. cursussen, seminars, onderzoeksprojecten, workshops over internationaal onderhandelen, etc.). Overige inkomsten worden verkregen uit subsidies van de Nederlandse ministeries van Buitenlandse Zaken en Defensie. Niettemin is het Instituut een academisch onafhankelijke instelling, waarvan de activiteiten en visie onafhankelijk is van enige publieke of private groepering. Clingendael is niet gelieerd aan enige politieke, ideologische of religieuze beweging.

Leden van het Algemeen Bestuur

Voorzitter Dr B.R. Bot

was minister van Buitenlandse Zaken in de kabinetten Balkenende II en III. Hij studeerde rechten aan de Rijksuniversiteit Leiden en aan de Harvard Law School (Cambridge, Massachusetts, VS). In 1968 promoveerde hij cum laude in de rechtsgeleerdheid aan de Rijksuniversiteit Leiden.

In 1964 werd hij tweede ambassadesecretaris bij de permanente vertegenwoordiging van Nederland bij de Europese Unie in Brussel. Hij was van 1973 tot 1976 de eerste Nederlandse ambassadeur in Oost-Berlijn. Hij was plaatsvervangend permanent vertegenwoordiger bij de NAVO van 1982 tot 1986, ambassadeur in Ankara van 1986 tot 1988, en secretaris-generaal Buitenlandse Zaken van 1989 tot 1992. Van 1992 tot 2003 was Bot permanent vertegenwoordiger van Nederland bij de Europese Unie in Brussel.

Op 3 december 2003 volgde Bernard Bot Jaap de Hoop Scheffer op als minister van Buitenlandse Zaken die vertrok in verband met zijn benoeming tot secretaris-generaal van de NAVO.

Na het einde van zijn ministerschap aanvaardde Bot een aantal hoge functies op het terrein van het buitenlands beleid. Naast voorzitter van het Algemeen Bestuur van Clingendael, is hij tevens voorzitter van het Nederlands Instituut voor Meerpartijendemocratie (NIMD) en van de Carnegie stichting.

Overige leden Algemeen Bestuur Instituut Clingendael:

Mw Prof. dr M. den Boer - Vice-voorzitter
 Drs H.D.A. Haks RA - Penningmeester
 Mr W.O. baron Bentinck van Schoonheten
 Prof.dr H.W. van den Doel
 Lt Gen. b.d. KLU Prof. B.A.C. Droste
 Drs R.W. Meines
 Mr E.H. Pijnacker Hordijk
 Mr J.H. Schraven
 Generaal b.d. A.K. van der Vlis
 Drs D. Vriesendorp

Leden van de Clingendael Adviesraad voor Opleidingen en Onderzoek (CAROO)

Prof. Dr. C. Flinterman – Voorzitter

is lid CEDAW van de VN (Committee on the Elimination of Discrimination against Women) en voormalig Directeur van het Studie- en Informatie Centrum Mensenrechten aan de Universiteit Utrecht. Hij studeerde Internationaal Recht aan de Universiteit Leiden en de University of Virginia. Voordat hij in 1998 verbonden was aan de Faculteit Rechten van de Universiteit Utrecht, werkte hij o.a. bij de Universiteit Leiden, de University of Ghana en het ministerie van Buitenlandse Zaken. Van 1982 – 1998 was hij hoogleraar Internationaal Recht aan de Universiteit van Maastricht.

Daarnaast is prof. Flinterman actief geweest als lid van de United Nations Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities (1987-1991), was hij Vice-Chair van de 49e zitting van de United Nations Commission on Human Rights (1993) en Delegatieleider namens Nederland tijdens de 49e en 50ste sessie van de UN Commission on Human Rights (1993 en 1994) en bij de World Conference on Human Rights (1993).

Van 1998 tot 2007 was hij directeur van het Netherlands Institute of Human Rights (SIM) en de School of Human Rights Research.

Overige leden CAROO

Prof. Dr. Mark Bovens	- Hoogleraar Bestuurskunde en Directeur aan de Utrechtse School voor Bestuurs- en Organisationswetenschap
Prof. Dr. Raymond Buve	- Emeritus Hoogleraar Geschiedenis van Latijns Amerika, Universiteit Leiden
Mw. Drs. Kathleen Ferrier	- Tweede Kamer der Staten Generaal, fractielid van het CDA
Dr. Ton Heukels	- Coördinerend Raadsadviseur Directie Wetgeving, Sector Privaatrecht, Ministerie van Justitie
Mw. Prof. Dr. Madeline Hosli	- Hoogleraar Internationale Betrekkingen, universiteit Leiden
Prof. Dr. James Kennedy	- Hoogleraar Contemporaine geschiedenis, Universiteit van Amsterdam
Mr. Jaap Ramaker	- Lid van de Commissie Vrede en Veiligheid AIV, voormalig Nederlandse ambassadeur
Prof. Dr. Hans Renner	- Hoogleraar Midden Europese geschiedenis, Universiteit van Groningen
Mw. Drs. Monika Sie Dhian Ho	- Directeur Wiardi Beckman Stichting, Amsterdam
Mw. Drs. Truus van der Spek	- Trainer en consultant in Communicatieve vaardigheden
Drs. André Smits	- Senior beleidsmedewerker Kennis en Innovatie, Nuffic
Mr. Winand Quaedvlieg	- Secretaris Internationale Economische Zaken VNO-NCW
Prof. Dr. Jaap de Zwaan	- Directeur Clingendael
Drs. Ron Ton	- Secretaris Adviesraad/CDSP Clingendael

Behalve Directeur van Instituut Clingendael is Jaap de Zwaan tevens deeltijd-hoogleraar Europees recht bij de Juridische Faculteit van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Voor de faculteit is De Zwaan mede actief op het gebied van de internationale interuniversitaire samenwerking.

Het onderzoek van De Zwaan betreft in het bijzonder het proces van de Europese integratie. Speciale aandachtspunten zijn het constitutionele debat, de justitie- en binnenlandse zaken-samenwerking en de externe betrekkingen van de Europese Unie.

De Zwaan is ook hoofdredacteur van de Internationale Spectator. Daarnaast is hij bestuurslid van het European Studies Institute (ESI) in Moskou. Dit instituut is opgericht in het kader van de samenwerking tussen de Europese Unie en Rusland, en is organisatorisch ondergebracht bij MGIMO, de Moskouse Universiteit voor Internationale Betrekkingen. ESI ontwikkelt post-academische opleidingen voor Russische ambtenaren (van de centrale en de decentrale overheid) teneinde hen meer vertrouwd te maken met de diverse aspecten van het Europese integratieproces. Verder maakt De Zwaan deel uit van een aantal besturen en netwerken, zoals: lid van de Commissie Europese Integratie van de Adviescommissie Internationale Vraagstukken (AIV), lid van de Samenwerkingsraad Nederland-Frankrijk en bestuurslid van het Duitsland Instituut in Amsterdam (DIA).

De Zwaan heeft in het verslagjaar aan vele internationale conferenties deelgenomen. Hij heeft ook diverse lezingen in het buitenland verzorgd, onder andere bij het Bulgaarse en het Roemeense Diplomatieke Instituut.

Paul Meerts, adviseur van de directeur en diplomatiek onderhandelingsanalist, vervulde in het verslagjaar gasthoogleraarschappen aan het Europa College te Brugge en de Karel Universiteit in Praag. Voorts vervulde hij een gastdocentschap aan de Universiteit van Leiden. In 2007 doceerde hij op diplomatieke en militaire academies en universiteiten in twintig landen, gaf lezingen, organiseerde conferenties – zoals de Vierde Conferentie van de Haagse Academische Coalitie – en schreef een zestal wetenschappelijke publicaties. Naast Clingendael is hij verbonden aan het International Institute of Applied Systems Analysis te Laxenburg en wel als lid van de Stuurgroep van het Processes of International Negotiations (PIN) programma. Als co-voorzitter was hij nauw betrokken bij de voorbereidingen van het lustrumjaar 2008.

Clingendael Diplomatic Studies Programme (CDSP)

Het werkterrein van CDSP rust op drie pijlers:

- multilateralisering van de internationale betrekkingen en ‘global governance’
- innovatie in de diplomatieke praktijk
- vraagstukken die verband houden met het Nederlands buitenlands beleid

In het CDSP-onderzoek springt in 2007 een aantal zaken onmiddellijk in het oog. Het publicatieprogramma rond het thema diplomatie is uitgegroeid tot een waaier van Engelstalige producten, er verschenen opmerkelijke boeken en de activiteiten van *Clingendael Asia Studies* (CAS) kwamen in een stroomversnelling. CDSP organiseerde uiteenlopende bijeenkomsten, variërend van kleine besloten expert seminars tot ambitieuze internationale conferenties, en nam actief deel aan de opinievorming over internationale vraagstukken. Hieronder een selectie.

Diplomatie en buitenlands beleid

Twee Engelstalige studies bij commerciële uitgevers trokken in 2007 de aandacht. *Global Non-Proliferation and Counter-Terrorism*, onder co-redactie van Peter van Ham, is een uitkomst van het langlopend collectief onderzoek, uitgegeven in samenwerking met het Amerikaanse Brookings Institution en Chatham House in Londen. *The New Public Diplomacy*, onder redactie van Jan Melissen, verscheen in paperback en heeft bijgedragen bijdragen aan de reputatie van Instituut Clingendael als centrum van onderzoek over publieksdiplomatie. Twee Nederlandstalige titels zijn *Het Witte Huis* van Willem Post, over het Amerikaanse presidentschap en de verkiezingen, en *Verboden Toespraken*, een bundel door vijf senior onderzoekers. Dit laatste werk behoort tot de groep meest geconsulteerde publicaties op de Clingendael-website. De bundel 'lezingen die de minister van Buitenlandse Zaken voorlopig niet zal houden' treedt buiten de marges van de Nederlandse politiek en rekent af met heilige huisjes en veilige havens. Het is een exercitie in creatief denken die de verkennende rol van Clingendael in het buitenlandsbeleid debat onderstreept.

De tweede jaargang van *The Hague Journal of Diplomacy* (HJD), de *Discussion Papers in Diplomacy* en de *Clingendael Diplomacy Papers*, evenals de nieuwe boekenserie *Diplomatic Studies* (uitgegeven door Brill Academic Publishers) versterken de functie van Clingendael als een internationaal 'hub' voor academici en praktijkbeoefenaren met belangstelling voor diplomatieke processen, naast de reputatie van het Instituut op het gebied van diplomatieke training. Een belangrijk initiatief in 2007 was de eerste The Hague Diplomacy Conference, een door de gemeente Den Haag gesubsidieerde conferentie met deelnemers uit meer dan een dozijn landen in Europa, Noord-Amerika en Azië. De tweejaarlijkse conferentie wil samen met HJD een bijdrage leveren aan het bestuderen van nieuwe trends in de diplomatieke praktijk. Dergelijke kennis is juist nuttig voor kleine en middelgrote landen als Nederland, die het meer van goede diplomatie en 'soft power' moeten hebben dan van harde macht.

The Hague Journal of Diplomacy sloot het jaar af met een speciaal nummer over publieksdiplomatie, dat een bijdrage levert aan het internationaal debat over dit onderwerp. De Clingendael Diplomacy Papers handelden over uiteenlopende onderwerpen, waaronder bemiddeling in internationaal conflict door de Verenigde Naties en de rol van steden in de internationale betrekkingen. Bij de Discussion Papers in Diplomacy lag het zwaartepunt bij commerciële diplomatie.

Een van de papers, 'Think Global, Act Local: Honorary Consuls in a Transforming Diplomatic World', werd de aanzet voor een prestigieus dagseminar in de lente van 2008. In dezelfde serie verscheen een bijdrage over 'Coercive Diplomacy by the EU: The Case of Iran', een van de toppers op de Clingendael-website.

Clingendael Asia Studies en netwerken

In 2007 heeft het CAS vooral geïnvesteerd in onderzoek, evenementen en mediarelaties op het gebied van de internationale betrekkingen van en met Oost-Azië. De driejarige onderzoeksprojecten hebben geresulteerd in uiteenlopende publicaties, waaronder een *Clingendael Diplomacy Paper* over 'China and Japan: Partners or Permanent Rivals? Ook verschenen van de hand van CDSP-staf artikelen en papers over China's publieksdiplomatie en de politiek-economische betrekkingen van Japan. Dat de samenwerking binnen CAS een Clingendael-breed initiatief is, kwam goed tot uitdrukking in een speciaal (dubbeldik) Azië-nummer van de *Internationale Spectator*, dat in de zomer van 2007 verscheen. Tal van seminars vonden in het verslagjaar plaats, variërend van een select expert seminar over de betrekkingen tussen China en Japan tot publieksbijeenkomsten die een zeer gevarieerd gezelschap van belanghebbenden op Clingendael bijeenbrachten.

Een van de functies van CAS is kennisopbouw en het geven van een impuls aan het Nederlandse debat over de opkomst van Azië in de internationale betrekkingen. Daarnaast brengen de Azië-evenementen allerlei zg. 'stakeholders' uit de Nederlandse samenleving naar Clingendael, dat als podium voor een breed publiek fungeert. CAS is duidelijk beleidsgericht. Zo vond in juli 2007 een discussiebijeenkomst plaats naar aanleiding van het rapport over China van de Adviesraad Internationale Vraagstukken. Ook waren er CAS-bijeenkomsten over veiligheidsvraagstukken en klimaatbeleid, georganiseerd door CSCP en CIEP. Ten slotte heeft CAS voor de lange termijn geïnvesteerd door een reeks onderzoeksreizen in Europa en Azië. De pers heeft de nieuwe Clingendael-expertise ook snel opgepikt.

CDSP is in 2007 ten slotte bewust overgegaan tot het aanstellen van Research Associates en Visiting Fellows, met het oog op het versterken van de eigen onderzoekscapaciteit en internationale netwerken. Ook werkt CDSP actief samen met andere organisaties en netwerken buiten Clingendael. Een voorbeeld daarvan is de

The Hague Journal of Diplomacy (HJD)

The Hague Journal of Diplomacy is het enige Engelstalige wetenschappelijke tijdschrift over diplomatie. De redactie wordt gevoerd in Nederland en de Verenigde Staten en het peer-reviewed-tijdschrift is te vinden in vakbibliotheken in Noord-Amerika, Europa en Azië. Alleen al door de naam The Hague in de titel van het tijdschrift wordt duidelijk waar veel activiteit is op het gebied van de studie der diplomatie en dat schept verplichtingen aangaande de kwaliteitstoets van de bijdragen door wetenschapslieden en diplomaten. Jaarlijks doet HJD ook een stad in de Verenigde Staten aan. In 2007 was Chicago aan de beurt, op de conventie van de International Studies Association.

Seminar Energie & Klimaat voor diplomaten uit China

Begin december volgden 11 diplomaten uit China een 5-daags trainingsseminar over energie en klimaat op Clingendael. China's explosieve economische groei brengt nieuwe uitdagingen mee, vooral op het gebied van klimaat en energie. Chinese diplomaten spelen

Werkbezoek aan het Shell-hoofdkantoor in Den Haag, met links op de foto Clingendael-medewerkers Henriette den Ouden en Stephan Slingerland

een steeds belangrijker rol in internationale fora die zich met deze onderwerpen bezighouden, zoals de post-Kyoto-klimaatonderhandelingen van de VN. Om hierin succesvol te kunnen opereren, is het belangrijk inzicht te hebben in het internationaal speelveld. Internationale samenwerking, in het bijzonder tussen China en de EU, en hoe om te gaan met 'botsende belangen' stonden daarom centraal.

samenwerking met het Development Policy Review Network bij een expert meeting over culturele diplomatie en de relaties met de Arabische wereld, waar ook een Engelstalige CDSP-publicatie uit is voortgekomen.

Diplomatieke academie

Vele buitenlandse diplomaten wisten in 2007 de weg naar een diplomatieke training van Clingendael te vinden. Het grootste deel van de diplomatieke opleidingen wordt in samenwerkingsovereenkomsten voor meerdere jaren aangeboden. Hierdoor is CDSP in staat een duurzame relatie met partnerinstituten in Europa, het Midden-Oosten, Azië en Afrika op te bouwen. Nieuwe projecten werden aangeboden voor ASEAN en China. Chinese diplomaten kregen een training in het samenhangend verband tussen klimaat, milieu en duurzame ontwikkeling in de internationale politiek. Een uitdaging waarin CDSP uitstekend kon samenwerken met de collega's van het Europa- en Energieprogramma.

Matra alumnicursus

Sinds 2001 houdt CDSP alumni-activiteiten voor haar diplomaten uit Midden- en Oost-Europa. Een door de alumni zeer gewaardeerde activiteit is het één-weekse seminar op een actueel beleidsterrein met relevantie voor deze regio. De afgelopen jaren kwamen de volgende thema's aan bod: Europa: "Een continent in transitie" (2005), "Internationale energie en geopolitiek in Eurazië" (2006), "Effectieve Diplomatie. Internationale aanwezigheid in post-conflict gebieden" (2007). In de afgelopen cursus bogen diplomaten uit de Balkan zich over conflictpreventie en wederopbouw. Naast inleidingen was er veel ruimte voor discussie met mensen uit het veld, bijvoorbeeld over de situatie in Bosnië-Herzegovina en Kosovo.

Verboden Toespraken

Instituut Clingendael publiceerde een bundel met vijf lezingen die de minister van Buitenlandse Zaken voorlopig niet zal houden. Het bleek een gewilde titel op de website van het Instituut. De toespraken verkennen de grenzen van het mogelijke en het acceptabele in het buitenlands beleid. Ze zijn een typische Clingendael-exercitie in flexibel en creatief denken over de rol van Nederland in de wereld. De hand van de diverse senior-onderzoekers die hebben bijgedragen aan dit collectief onderzoeksproduct is waarschijnlijk gauw te herkennen, maar zoals bij tekstdschrijvers van de minister staan hun namen niet bij de afzonderlijke lezingen.

Deelnemers en Clingendael-programmacoördinator Hinke Pietersma bij de afsluiting van het seminar

In 2007 werden 14 langere opleidingen voor buitenlandse diplomaten op Clingendael uitgevoerd, met meer dan 215 deelnemers. In het ene geval werden deze trainingen in multi-lateraal verband gegeven, zoals voor de Balkan, Oost-Europa en Centraal-Azië, in andere gevallen bilateraal, bijvoorbeeld voor Irak, Marokko en Indonesië.

CDSP is ieder jaar opnieuw bezig de trainingen nauwgezet te laten aansluiten bij de behoefte van de deelnemers. Zo is het afgelopen jaar een flink aantal nieuwe rollenspelen en simulaties ontwikkeld, die gerelateerd zijn aan de diplomatieke praktijk van vandaag. Als voorbeelden hiervan kunnen worden genoemd simulaties op het gebied van klimaatonderhandelingen (Bali, december 2007), de relaties tussen de EU en Afrika (thema Portugees voorzitterschap van de EU, najaar 2007) en de status van Kosovo (ontwikkelingen in de internationale gemeenschap, 2007). CDSP beschouwt de eigen ontwikkelingscapaciteit van interactieve diplomatieke oefeningen als een groot goed. De combinatie van actualiteit, beleidspraktijk en vaardigheden werd in alle opleidingsprojecten zeer gewaardeerd door de deelnemende diplomaten.

In juni namen 15 diplomaten uit Marokko deel aan de zeer succesvol verlopen tweewekse opleiding in internationale betrekkingen en diplomatieke praktijk, met op de foto Ron Ton en Atef Hamdy van Clingendael.

Trainingen voor Nederlandse doelgroepen

Drie grote leergangen vonden in 2007 plaats, die in lengte variëren van drie maanden tot een jaar. De Leergang Buitenlandse Betrekkingen beleefde haar 62ste editie. Voor het ministerie van LNV vond de 7de Leergang Internationaal Beleid plaats. In samenwerking met de Universiteit Leiden ging de 5de MA Internationale Politiek van start. Deze MA-opleiding trekt ook buitenlandse cursisten aan.

Naast de leergangen verzorgde CDSP ook een scala aan kortere opleidingen en seminars, al dan niet in open inschrijving. Een deel daarvan was gericht op de training van vaardigheden, bijvoorbeeld beleidsgericht rapporteren of onderhandelen. Andere seminars hadden juist een meer algemeen karakter, zoals de cursus internationale politiek voor partners van internationaal werkende functionarissen. Voor het ministerie van Buitenlandse Zaken werden specifieke beleidsseminars ontwikkeld, zoals het tweedaagse seminar Focus op Publieksdiplomatie.

Bulgarije

Clingendael heeft in 2003 aan de wieg gestaan van de oprichting van het Bulgaarse diplomatieke instituut. Inmiddels is het instituut, mede dank zij de steun van Clingendael, uitgegroeid tot een veelzijdige organisatie, met opleidingen, onderzoek en publieksevenementen. In 2007 werd voor een tweede periode van drie jaar een nieuwe samenwerkingsovereenkomst afgesloten. Hierin zijn projecten opgenomen voor de training van docenten, samenwerking met de bibliotheek, onderzoeksseminars en energieprojecten.

Prof. Milan Milanov en Ron Ton tekenen de nieuwe samenwerkingsovereenkomst voor 2008-2010 in Sofia.

Internationale samenwerking

De spin-off van de diplomatieke trainingen is groot. Het geboden platform voor dialoog met experts, beleidsmakers en Nederlandse diplomaten dat Clingendael weet te bieden, is een sleutel voor succes in het versterken van de wederzijdse banden. Er zijn netwerken met honderden alumni in vele diplomatieke diensten over de hele wereld. Actieve participatie in internationale fora voor diplomatieke training en samenwerking met buitenlandse diplomatieke academies dragen ook sterk bij aan de internationale reputatie van Clingendael.

Het mondiale netwerk van het International Forum Diplomatic Training (IFDT) telt inmiddels meer dan 80 aangesloten landen. Van oudsher speelt Clingendael een belangrijke rol in de jaarvergaderingen. Dit jaar nam een vertegenwoordiger van CDSP deel aan de 35ste IFDT in Maputo. Op Europees niveau is het European Diplomatic Programme (EDP) van groot belang. Het EDP leidt diplomaten uit de 27 lidstaten op. Instituut Clingendael verzorgt in dit programma de module internationaal onderhandelen en is adviseur van de Nederlandse delegatie. De directeurs diplomatieke training van de EU-lidstaten kwamen in 2007 twee keer bijeen in een EU-werkgroep: in Berlijn en Lissabon.

IFDT Maputo: De opening van de jaarvergadering van het International Forum on Diplomatic Training in Maputo, september 2007

Diplomatieke capaciteitsopbouw

CDSP heeft een pakket van trainingen ontwikkeld ter ondersteuning van buitenlandse diplomatieke academies. Hieronder vallen train-de-trainer-programma's, managementadvies en ontwikkeling van interactieve diplomatieke werkvormen. De relaties met Bulgarije, Indonesië en Pakistan werden in 2007 met een aantal projecten bestendigd. Na zes jaar kwam er een einde aan de ondersteuning van de diplomatieke academie in Roemenië. Nieuwe afspraken werden gemaakt met het Jordan Institute of Diplomacy (JID), de recent opgerichte Royal Moroccan Academy (RMA) en de Academy of Azerbaijan (ADA). Met de diplomatieke instituten van zes Balkanlanden werden afspraken gemaakt om capaciteitstrainingen te geven op Instituut Clingendael in Den Haag. In november verzorgde CDSP een workshop in het Asian African Internship Programme for Diplomatic Trainers in Jakarta.

Crossroads of Diplomacy

Clingendael hield in 2007 de eerste in een serie van tweejaarlijkse conferenties over diplomatie, met zo'n 40 deelnemers uit Europa, Noord-Amerika en Azië. De conferentie werd gesubsidieerd door de gemeente Den Haag en wil trends in de diplomatieke praktijk vroeg onderkennen, niet in de laatste plaats ter ondersteuning van het werk van ministeries van buitenlandse zaken. Samen met *The Hague Journal of Diplomacy*, een boekenserie *Diplomatic Studies* bij Brill Academic Publishers, talrijke Engelstalige papers over diplomatie en discussiebijeenkomsten, wil Clingendael een brug slaan tussen diegenen die diplomatie beoefenen en zij die het tot onderwerp van studie maken. Clingendael wordt daarmee internationaal expertisecentrum dat door steeds meer mensen wordt opgezocht, hetzij op de website of in het park zelf.

Clingendael European Studies Programme (CESP)

CESP richt zich in het onderzoek, opleidingen en advieswerk in het bijzonder op de Nederlandse of buitenlandse overheden in hun relatie tot de Europese Unie. Voor CESP betekent dit dat het palet aan opleidingen breed is en sterk praktijkgericht. Het onderzoek en de opleidingen zoeken zoveel mogelijk aansluiting bij de actualiteit.

Onderzoek

Het *Clingendael European Studies Programme* (CESP) stelt zich ten doel onderzoek (ook in opdracht) te verrichten op het terrein van de Europese integratie. Centraal daarbij staat de Nederlandse positie binnen de Europese Unie. Beleidsrelevantie en actualiteit zijn begrippen die maatgevend zijn voor het onderzoek. Naast onderzoek vormen opleiding en training een tweede kernactiviteit van het Programma. Opleiding en training zijn vooral gericht op actief bij de EU betrokken (Nederlandse en buitenlandse) beleidsambtenaren.

In 2007 hebben in de activiteiten van CESP vooral de ontwikkelingen rondom het nieuwe Verdrag van Lissabon en de Nederlandse onderhandelingspositie daarbij, de externe betrekkingen van de EU (in relatie tot de buurlanden en binnen het multilaterale bestel) en de Nederlandse belangenbehartiging binnen de Unie centraal gestaan. Bij de opleidingen en trainingen zijn nieuwe cursussen ontwikkeld, in het bijzonder voor de doelgroep van *senior civil servants*, afkomstig uit de buurlanden van de EU en gericht op de techniek van 'agenda setting' binnen de EU. Deze twee vormen onderdeel van een breed palet aan activiteiten, waarvan in het vervolg van dit verslag een aantal representatieve voorbeelden wordt gegeven.

CESP Commentaar

In 2007 is het Europaprogramma van start gegaan met de serie *CESP Commentaar*, die op de Clingendael-website wordt gepubliceerd. De belangrijkste doelstelling van deze serie is snel en bondig commentaar, toegesneden op de actualiteit, te kunnen leveren. De serie is in de zomer van start gegaan en in 2007 zijn er vijf commentaren gepubliceerd. Tweemaal is een commentaar geschreven voorafgaande aan de ondertekening van het nieuwe Hervormingsverdrag en tweemaal verscheen een analyse van de implicaties van dit verdrag. Het laatste commentaar was gewijd aan de toetredingsonderhandelingen met Turkije. Naast de publicatie op de website, worden de commentaren rechtstreeks per e-mail verzonden aan een reeks geïnteresseerden en/of betrokkenen.

Detachering Mendeltje van Keulen; verschijnen van het WRR-rapport

Van 2005 tot 2007 was onze senior research fellow, Mendeltje van Keulen, gedetacheerd als EU-expert bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) voor het project Europa in Nederland. De uitslag van het referendum van 1 juni 2005 over het Grondwettelijk Verdrag legde een kloof bloot tussen politiek en publiek over Europa. De discussie liet zien dat nationale politici en bestuurders er moeite mee hebben om te functioneren als adequate schakels tussen 'Europa' en de Nederlandse burgers. In juni 2007 verscheen het WRR-rapport *Europa in Nederland*, dat bespreekt hoe de legitimiteit van Europees beleid en de Europese Unie als systeem in Nederland kan worden versterkt. De WRR analyseert de bestaande obstakels bij politici, maar ook in de media en het maatschappelijk veld en geeft een aantal richtingen aan voor de versterking van legitimiteit, voorbij de recent ingezette, vooral institutionele verbetertrajecten.

De WRR hoopt dat door meer vormen van directe democratie en inspraak, constitutionele *checks and balances* en een sterkere politieke regie de burger beter kan worden bereikt als het gaat om Europa. Naar aanleiding van dit rapport publiceerde Mendeltje van Keulen samen met Ton van den Brink in *Horizons Stratégiques*.

Best Book Award voor Adriaan Schout

In januari 2007 ontving Adriaan Schout de internationale prijs van 'Best Book in Contemporary European Integration Studies 2007'. De prijs is ingesteld door UACES (University Association for Contemporary European Studies). UACES is de uitgever van een van de oudste internationale academische tijdschriften op het gebied van Europese integratie, *The Journal of Common Market*

Studies. De prijs is toegekend voor zijn boek met Adrew Jordan, *The coordination of European Governance: exploring the capacities for networked governance* (Oxford: Oxford University Press, 2006; met een voorwoord van Helen Wallace). Het boek is tevens de uitkomst van een betaalde studieopdracht die Adriaan Schout heeft gedaan voor het ministerie van VROM over de praktische gevolgen van het Europese governance-debat voor het Europese en nationale milieubeleid.

Opdrachtonderzoek

Instituut Clingendael ondersteunt de ambtelijke en politieke beleidswereld met kennis, zodat de praktische vraagstukken die opkomen bij de afhandeling van de agenda's gekoppeld kunnen worden aan bredere Europese thema's en ervaringen in andere velden. Deze brugfunctie tussen theorie en praktijk geeft Clingendael tevens een goed uitgangspunt om wetenschappelijke bijdragen te leveren, gebaseerd op de empirische realiteit.

In 2007 werd er opvolging gegeven aan een VROM-onderzoek en werd een onderzoek uitgevoerd naar de consequenties van

het 'consistency'-principe in de context van het veranderende Europese regionale beleid. Ook dit onderzoek was in opdracht van het ministerie van VROM en mondde uit in een internationale publicatie: A. Schout & A. Jordan 'From Cohesion to Territorial Policy Integration (TPI)? Does the European Union have the Capacity to Govern in a More Joined up Manner?', in: *European Planning Studies*, vol 15, no. 6, 2007, pp. 1-17.

CESP heeft ook zijn onderzoek naar de positie van directeuren verder opgepakt. De beleidsomgeving op strategisch niveau verandert constant en dat geldt uiteraard voor de Europese beleidsomgeving. Goede aansluiting tussen ontwikkelingen op EU-niveau en Nederlandse en ministeriële beleidshoofddijnen vereist veel meer dan dat de medewerkers de EU 'tussen de oren' hebben. Het vergt van de leidinggevende dat ze sturing kunnen geven aan Europese beleidsvraagstukken, met inbegrip van zaken als prioriteitstelling, koersbepaling en internationale afstemming. Dit heeft geleid tot een rapport voor de ABD '*Naar een sterker Europees profiel voor directeuren*'.

Een van de nieuwe kernthema's van CESP is tot slot de 'agencification' van het Europese bestuursstelsel. EU-agentschappen worden op allerlei terreinen opgericht. Dit heeft geleid tot meer onderzoek naar de totstandkoming van EU-agentschappen, naar de rol van EU-agentschappen in de externe betrekkingen van de Unie en meer specifiek naar de positie van het European Aviation Safety Agency (EASA) in het formuleren van EU-beleid en de inspectie van nationale luchtvaartorganisaties.

Mediaoptredens

Op 7 januari besteedde het wekelijkse televisieprogramma *Buitenhof* aandacht aan Nederland en Europa. CESP-senior fellow Mendeltje van Keulen was te gast en sprak over het gebrek aan discussie over Europa in de kabinetsformatie en over de inzet voor het nieuwe Europese verdrag.

CESP-senior research fellow
Mendeltje van Keulen te gast
in Buitenhof

Suzanne Nollen (l.) en Donatello Piras van het NDI met cursisten van het Tsjechische ministerie van Financiën.

Opleidingen

Maatwerktrainingen voor Nederlandse doelgroepen

In 2007 werd weer een groot aantal maatwerktrainingen georganiseerd voor Nederlandse doelgroepen, waaronder de ministeries van SZW, VROM, V&W (DGW), EZ, OCW, Justitie, en BUZA. Ook verzorgde CESP de Europa-module in het opleidings-traject van de Universiteit Leiden/Campus Den Haag voor de Rijkstrainees. Een nieuwe opdrachtgever in 2007 was het Natuur en Milieuplanbureau (MNP), die een driedaagse cursus, inclusief een werkbezoek, aan Brussel afnam. De cursus beviel zo goed dat deze in 2008 wordt herhaald.

Ook werkten stafleden van CESP mee aan strategiesessies van het ministerie van V&W. Jan Rood was expert bij de internationaliseringsbijeenkomsten van V&W en Suzanne Nollen leidde twee strategiesessies ter voorbereiding van de internationale V&W-notitie.

Voorzitterschapsprojecten in Tsjechië

Als resultaat van de Matraflex-Projecten die CESP in 2006 heeft uitgevoerd voor de ministeries van Justitie, Economische Zaken en SZW ter voorbereiding van het Tsjechische EU-Voorzitterschap, werd Clingendael in 2007 direct benaderd door de Tsjechische ministeries van Industrie en Handel en van Financiën voor het geven van een voorzitterschapstraining 'on the spot'.

In samenwerking met het Nederlands Debat Instituut werden in totaal vier trainingen uitgevoerd voor de twee ministeries in Praag. Suzanne Nollen en Rob Boudewijn wisselden elkaar af als trainer vanuit Clingendael en Donatello Piras was de trainer van het NDI. Nieuw was de inhoudelijke samenwerking met het NDI in de 'representation'-oefening. Terwijl de Clingendael-trainers letten op de EU-processen en de inhoud van de boodschap, gaf het NDI in deze oefening met name feedback op de presentatie en het uitdragen van de boodschap.

Agenda-setting in de Europese Unie

Geheel innovatief was de benadering van CESP bij het project 'agendazetten in de Europese Unie' door het DG-Personenvervoer (DGP) van het ministerie van V&W. De opdrachtgever gaf aan, dat de beschikbare kennis en ervaring over en met het Europese werk en EU-ontwikkelingen binnen DGP nogal verspreid en versnipperd waren. Dit kwam de Europese inzet van het DG niet ten goede. Dit terwijl actuele en voorziene ontwikkelingen in het veld juist noopten tot een versterkte inzet op de (beïnvloeding van) internationale en Europese beleidsontwikkelingen, vooral in de fase voorafgaand aan de beleidsvoorbereidende fase, bij 'agenda-setting'. Om de aanwezige kennis binnen DGP/V&W beter te delen en te versterken, stelde Clingendael een tweedelig project voor: in de eerste fase een onderzoek naar en het systematisch in kaart brengen van de aanwezige kennis en ervaring met 'agenda-setting' binnen het ministerie van V&W; in de tweede fase het ontwikkelen en uitvoeren van een training in Brussel om de kennis te delen met een groep dossierhouders.

Het onderzoek (in de periode februari - eind maart 2007) werd uitgevoerd door Suzanne Nollen (projectleider), Louise van Schaik en Mirte van den Berge en mondde uit in het rapport: *Weten van de hoed en de rand: over het bespelen van de Europese Unie, rechtstreeks en via de band*. Alvorens het rapport definitief te maken, werden de resultaten van het onderzoek gepresenteerd in een expertseminar op 5 april. Op basis van de onderzoeksresultaten werd een training voor de medewerkers ontwikkeld. Deze training vond van 12 tot 14 juni in Brussel plaats.

Voorafgaand aan de training moesten de deelnemers een *position paper* schrijven op hun eigen dossier, en dit moest gepresenteerd worden tijdens de training. In dit programma werd samengewerkt met David Coen van Oxford University.

Naast beperkte kennisoverdracht bestond de training uit praktische lobby- en netwerkoefeningen; vaardigheden die van groot belang zijn om 'agendazettend' bezig te kunnen zijn. De nieuwe trainingsonderdelen uit deze cursus worden nu ook breder in andere cursussen toegepast.

Informatieprogramma Europese-Commissieambtenaren

Om ambtenaren van de Europese Commissie te informeren over Nederlandse achtergronden en beleidsprioriteiten organiseerde het CESP in oktober in opdracht van het ministerie van Buitenlandse Zaken het seminar 'Getting to know the Netherlands'. Het programma bestond uit diverse inleidingen over Nederland, een cultureel programma en werkbezoeken aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, de Sociaal Economische Raad, de Tweede Kamer en de gemeente Rotterdam. In het programma was daarnaast specifieke aandacht voor twee strategische Nederlandse Europese beleidsonderwerpen: energie, klimaat en milieu, asiel en migratie. Deze onderwerpen kwamen in het programma uitgebreid aan bod tijdens de diverse werkbezoeken. Na afloop van het seminar, dat drieëneenhalve dag duurde, gaven de Commissieambtenaren aan erg enthousiast te zijn over het programma en met diverse nieuwe inzichten over Nederland en de Nederlandse positie in de EU, alsmede vele nieuwe contacten met Nederlandse ambtenaren terug te keren naar Brussel.

MTEC "How to Operate in Brussels" en "Social Affairs/ Employment"

Na een tijdelijke afwezigheid werd CESP op basis van de evaluaties in de doelgroepelanden in 2007 wederom uitgenodigd door de EVD/Cross om voor de achtste maal de drieweekse training Social Affairs/Employment te organiseren. Net als tijdens de eerste editie in 2000 werd hiervoor een consortium gevormd met het Amsterdamse Instituut voor Arbeidsstudies (AIAS) en de vakgroep Arbeidsrecht van de Universiteit Tilburg. Aan deze training namen 50 cursisten deel, uit de (potentiële) kandidaat-lidstaten van de EU, alsmede vanuit Bulgarije en Roemenië. Net als de voorafgaande edities is de cursus zeer succesvol verlopen, zo blijkt mede uit de zeer hoge evaluaties door de cursisten.

Het vlaggenschip van de Europa-opleidingen, de MATRA-training "How to Operate in Brussels", werd in 2007 tweemaal georganiseerd, met telkens 50 deelnemers uit de (potentiële) kandidaat-lidstaten van de EU, alsmede Roemenië en Bulgarije. Net als tijdens eerdere edities bestond het programma voornamelijk uit vaardigheidstrainingen, zoals lobbyen, onderhandelen, presentatietechnieken, simulaties, omgaan met culturele verschillen, enz. om tot een effectieve nationale belangenbehartiging te kunnen komen. Dat deze training in een behoefte

Louise van Schaik en Mirte van den Berge met de cursisten.

voorziet, blijkt niet alleen uit het continu hoge aantal aanmeldingen, (met gemiddeld vijf maal meer aanmeldingen dan beschikbare plaatsen), maar ook uit het feit dat een aantal landen deze training verplicht heeft gesteld voor die diplomaten of ambtenaren die geoormerkt zijn om in Brussel te gaan werken. Pas na succesvolle deelname is plaatsing op de nationale Permanente Vertegenwoordiging mogelijk. De tweeweekse training heeft sinds 2002 inmiddels tien keer plaatsgevonden (ook eenmaal in Polen), met als resultaat dat inmiddels meer dan 1000 diplomaten/ambtenaren getraind zijn. Om dit lustrum te vieren, is CESP door de EVD/Cross uitgenodigd in het najaar een speciale alumni-training voor 50 oud-deelnemers te organiseren.

Nieuwe cursus "How to Cooperate with Brussels" voor EU- nabuurschapslanden

Van 19 tot 30 november voerde CESP de nieuw ontwikkelde cursus "How to Cooperate with Brussels" uit voor bureau Cross/EVD. Aan deze cursus namen 25 senior ambtenaren uit Rusland, Wit-Rusland, Moldavië, Oekraïne, Jordanië en Marokko deel. Het doel van de cursus was het vergroten van begrip en kennis over het EU-beleid ten aanzien van deze landen en hoe dit beleid kan worden beïnvloed. In de cursus werd zowel aandacht besteed aan inhoudelijke colleges als aan vaardigheden om slagvaardig te kunnen opereren richting de Europese instellingen. Onderwerpen die in de colleges aan bod kwamen, waren o.a. het Europese besluitvormingsproces, het nabuurschapsbeleid, de externe dimensie van de interne markt, handelspolitiek, buitenlands en veiligheidsbeleid, en migratie- en visabeleid. Cursisten gaven zelf presentaties over de eigen nationale prioriteiten in de relatie met de EU en spraken met verscheidene Haagse ambtenaren over de Nederlandse positie ten aanzien van relevante dossiers. Een belangrijke aanvulling hierop was een tweedaagse reis naar Brussel, waar een bezoek werd gebracht aan de Europese instellingen en de cursisten in een netwerklunch ook op informele wijze de banden met Brussel konden aanhalen. Al met al is de cursus zeer goed verlopen en deze is dan ook zeer enthousiast ontvangen door de cursisten zelf. In 2008 zal de cursus opnieuw worden uitgevoerd.

Seminars en conferenties

Expertseminars Europa Actueel

Om de discussie te stimuleren over actuele ontwikkelingen in de Europese Unie, zijn CESP en het Bureau Europees Parlement Den Haag in 2007 van start gegaan met de seminarreeks *Europa Actueel*. De seminars bestonden uit korte inleidingen door politici en experts, gevolgd door levendige discussies met de genodigden uit de wereld van politiek, wetenschap, advies, beleid en journalistiek. Het eerste seminar liep vooruit op de gevolgen voor de EU van de presidentsverkiezingen in Frankrijk. Enkele dagen na de Europese Raad in juni, waar een lang verwacht compromis over het hervormingsverdrag werd bereikt, gaf staatssecretaris Timmermans in een volgend seminar een toelichting op het bereikte resultaat. Ten slotte is in een derde seminar ook de rol van het parlement in Europese besluitvorming aan bod gekomen. De seminars vonden plaats in de statige ambiance van het Haags Historisch Museum. Het enthousiasme voor deelname aan de seminarreeks was overweldigend; de aanmeldingen overschreden dan ook vaak de beschikbare 100 plaatsen.

Expertseminar over Klimaat en Energie

Op 23 april 2007 hield CESP in samenwerking met het *Clingendael International Energy Programme* (CIEP), een bijeenkomst over klimaat- en energiebeleid na de Europese Raad. Het seminar werd voorgezeten door Laurens Jan Brinkhorst en ging in op de implicaties van de nieuwe doelstellingen die de Europese voorjaarsraad had aangenomen: een 20%-reductie van uitstoot van broeikasgassen, een 20% aandeel hernieuwbare energie en 20% meer energie-efficiëntie in 2020. Aan het seminar namen circa 40 topambtenaren en experts deel, die op basis van presentaties door Marjanne de Kwaasteniet (BZ), Joop Oude Lohuis (MNP), Luc Werring (Europese Commissie), Jacques de Jong (CIEP), Dagmar Droogsma (ministerie van Milieu, Verenigd Koninkrijk) en Hans Bolscher (VROM) intensief bediscussieerden hoe de nieuwe doelstellingen in beleid konden worden omgezet en wat dit zou betekenen voor Nederland. Ook de mogelijke gevolgen voor de rol van de EU in de internationale klimaatonderhandelingen werden besproken.

Seminar WRR-rapport 'Europa in Nederland', Clingendael.

Hoe kan de burger bij Europa worden betrokken en hoe kan het politieke Europadebat worden verrijkt? Naar aanleiding van

Vivien Schmidt en hoofd CESP Jan Rood tijdens het WRR Seminar.

het rapport *Europa in Nederland* van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, waaraan CESP-senior fellow Mendeltje van Keulen meeschreef, organiseerde CESP op 30 november een internationaal seminar. Circa 35 academici en beleidsmakers uit de Verenigde Staten en de Europese Unie bespraken hoe regeringen worstelen met de politieke en publieke Europadiscussie. De uitdaging is een aantrekkelijk en spannend gesprek over Europa te entameren, zonder te vervallen in populisme en propaganda. Prof.dr. Brigid Laffan (Dublin University College) gaf aan dat na acht referenda over EU-kwesties Ierse EU-discussies levendiger zijn. De kern is echter, zoals werd geconcludeerd in de sessie die werd voorgezeten door prof.dr. Beate Kohler-Koch (Mannheim), dat nationale politici op dagelijkse basis hun verantwoordelijkheid tonen voor de resultaten van Europese samenwerking.

A full-page photograph of a Dutch soldier in camouflage uniform and a tan cap with 'NL' on it. He is holding a young child in a grey hooded jacket. The soldier has an ISAF patch on his sleeve. They are in a dry, wooded area with mountains in the background.

Clingendael Security and Conflict Programme (CSCP)

CSCP volgt en analyseert achtergronden en ontwikkelingen van bedreigingen van de (inter)nationale veiligheid en hun mogelijke consequenties. Naast onderzoek verzorgt CSCP opleidingen en publieksvoorlichting. CSCP beoogt op deze terreinen een toonaangevend Programma te zijn, zowel nationaal als internationaal. De zogenaamde Conflict Research Unit (CRU) maakt integraal deel uit van CSCP.

Het *Clingendael Security and Conflict Programme* (CSCP) volgt en analyseert achtergronden en ontwikkelingen van bedreigingen van de (inter)nationale veiligheid en hun mogelijke consequenties. Binnen het gehele spectrum van conflictpreventie, -beheersing en wederopbouw worden thema's vanuit een multidisciplinaire benadering bestudeerd. Hierbij richt de *Conflict Research Unit* (CRU) zich specifiek op het raakvlak van veiligheid en ontwikkeling. Het onderzoek van het programma is gericht op het formuleren van concrete beleidsaanbevelingen voor beleidsmakers en andere opdrachtgevers en het leveren van een bijdrage aan publieke en politieke discussies. Naast onderzoek verzorgt het CSCP opleidingen en lezingen. Het CSCP beoogt op deze terreinen een toonaangevend programma te zijn, zowel nationaal als internationaal.

Onderzoek

In 2007 werden verschillende opdrachten voor het Ministerie van Defensie uitgevoerd. Onder andere werd onderzoek verricht naar de zogeheten '*technology gap*'. Het rapport hierover en de presentatie daarvan mocht rekenen op veel belangstelling uit Brussel (NAVO, EDA). Een andere opdracht betrof een uitgebreid literatuuronderzoek naar factoren voor succes en falen van stabilisatieoperaties. In het kader van interdepartementale samenwerking in relatie tot *Effects Based Operations* werd een studie uitgevoerd waarbij het ging om de vraag hoe zorg te dragen voor het bereiken van de gewenste effecten.

Niet in opdracht van het Ministerie van Defensie, maar wel in relatie tot defensie werd een studie verricht naar de effecten van zogeheten *Improvised Explosive Devices* en werd een bijeenkomst met experts op dat terrein belegd. Ook werd onderzoek uitgevoerd naar de ontwikkeling van de *Shanghai Cooperation Organisation*, een relatief jonge veiligheidsorganisatie met als belangrijkste lidstaten de Russische Federatie en de Volksrepubliek China. Tenslotte werd de basis gelegd voor in 2008 af te ronden studies voor het Ministerie van Defensie naar *Future Strategic Environments*, de financiering van vredesoperaties en inzetmogelijkheden van de Nederlandse krijgsmacht in Afrika.

Op het onderzoeksterrein (contra)terrorisme lag in 2007 de nadruk op de kenmerken van individuele jihadi-terroristen in Europa, de radicalisering van moslims, en de impact van terrorisme op samenlevingen. De uitkomsten hiervan werden vastgelegd in diverse Nederlands- en Engelstalige publicaties. Een deel van dit onderzoek vond plaats in het kader van het *Transnational Terrorism, Security and the Rule of Law* (TTSRL) project van de Europese Commissie waarin wordt samengewerkt met Tsjechische, Deense, Spaanse en Nederlandse partners. Op het gebied van proliferatievraagstukken werd aandacht besteed aan kwesties als Iran, NBCR-terreur en het tienjarige bestaan van de *Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons* (OPCW). In samenwerking met TNO werd in het kader van het jubileum van de OPCW een grote conferentie georganiseerd en een boek samengesteld. Tevens is de veiligheidsafdeling van Clingendael lid van het Academic Forum van de OPCW waarin diverse internationale onderzoeksinstituten participeren.

Het onderzoek van CRU richtte zich op het snijvlak van veiligheid en ontwikkeling, met speciale aandacht voor geïntegreerde benaderingen ten opzichte van conflictpreventie, stabilisatie en

wederopbouw in fragiele en postconflict staten. Gestructureerd rondom de thema's veiligheid en stabiliteit, politiek-bestuurlijke ontwikkeling en sociaal-economische ontwikkeling, werd het merendeel van het onderzoek door de CRU uitgevoerd in het kader van het *Post-Conflict Research Programme* (PCRP) – een vierjarig onderzoeksprogramma dat de CRU uitvoert voor het Ministerie van Buitenlandse Zaken. In 2007 werd onder andere onderzoek verricht naar de wijze waarop internationale donoren een effectieve bijdrage aan *Security Sector Reform* (SSR) processen kunnen leveren; werd het *Strategic Governance and Corruption Assessment Framework* ontwikkeld om ambassades te ondersteunen in het ontwikkelen van politiek-bestuurlijke interventies, en werd, als eerste aanzet voor nieuw te ontwikkelen beleid op dit terrein, een beleidsverkenning uitgevoerd naar economische wederopbouw in postconflict situaties. Daarnaast werd in het kader van het PCRP onderzoek verricht naar de rol van religieuze actoren in het vredesproces in het Midden-Oosten, en werden studies uitgevoerd naar financieringsmechanismen voor postconflict wederopbouw.

In 2007 heeft de CRU ook onderzoek uitgevoerd buiten het onderzoeksprogramma van Buitenlandse Zaken. Zo is in het kader van het *Aids, Security and Conflict Initiative* studie verricht naar de invloed van de HIV-/Aidsproblematiek op veiligheidsvraagstukken. Daarnaast heeft de CRU onderzoeksopdrachten uitgevoerd voor internationale donoren, zoals de evaluatie van SSR-activiteiten die gefinancierd werden uit de *Global Conflict Prevention Pool* van het Verenigd Koninkrijk. Een ander voorbeeld hiervan zijn de onderzoeken die werden uitgevoerd in het kader van het *Initiative for Peacebuilding*, een door de Europese Commissie gefinancierd consortium van Europese organisaties gericht op het ontwikkelen van internationale expertise op het terrein van conflictpreventie en vredesopbouw.

CRU-kantoor in het Park.

Overdracht eerste exemplaar van de Shanghai Cooperation Organisation publicatie door Marcel de Haas (l.) aan Jamie Shea.

Publicaties

Medewerkers van het CSCP vertaalden het gedane onderzoek in een groot aantal Nederlandse en Engelstalige publicaties. Zo werd de reeks '*Clingendael Security Papers*' uitgebreid met een publicatie over de Shanghai Cooperation Organisation, '*The Shanghai Cooperation Organisation: Towards a full-grown security alliance?*', van de hand van Marcel de Haas. Eind 2007 verscheen tevens een studie naar de achtergronden van het verschijnsel 'Al Qaidisme', onder de titel '*The evolution of Al-Qaedaism: Ideology, terrorists, and appeal*' door Edwin Bakker en Leen Boer. Het CSCP gaf in 2007 ook twee zogeheten policy briefs uit: een over de Nederlandse missie in Uruzgan met als titel 'De Nederlandse militaire missie in Uruzgan: voorwaarden voor verlengen of niet verlengen', en; '*The urgent need for a renewed SSR effort in the Democratic Republic of Congo*'.

Laatstgenoemde publicatie werd geschreven door de CRU, dat daarnaast diverse rapporten en andersoortige publicaties produceerde. Zo werd een aantal '*Occasional Papers*' uitgegeven, waaronder '*From Project to Program: Effective Programming for Security and Justice*', van Nicole Ball, Eric Scheye en Luc van de Goor; 'Economische Wederopbouw Na Gewapend Conflict – Een beleidsverkenning', van Mariska van Beijnum, Leontine Specker en Thomas Anthony, en; '*Multi-Donor Trust Funds in Postconflict Situations; Bevindingen van bestaande reviews vertaald naar de Nederlandse beleidspraktijk*', van Mariska van Beijnum.

Naast genoemde publicaties werden artikelen van medewerkers gepubliceerd in vakbladen als de Militaire Spectator, Armex-defensiemagazine, en Atlantisch Perspectief, én in Clingendael's huisblad de Internationale Spectator. Ook werden bijdragen geleverd aan academische bundels, zoals het Jaarboek Vrede & Veiligheid van het Centrum voor Internationale Conflictanalyse en Management (CICAM) van de Radboud Universiteit Nijmegen. Ten slotte droegen medewerkers van het CSCP door middel van tientallen columns en opiniestukken in kranten en weekbladen bij aan debatten op het terrein van veiligheid en conflict. In 2007 betrof dat onder meer de Nederlandse militaire inzet in Afghanistan, de assertieve houding van Rusland in internationale betrekkingen, en de dreiging van de verdere verspreiding van niet-conventionele wapens.

PCRP

Het Post-Conflict Research Programme is het onderzoeksprogramma dat de Conflict Research Unit uitvoert voor het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Het programma richt zich op onderzoek dat nauw gerelateerd is aan, en relevant is voor de Nederlandse en internationale beleidsontwikkeling op het terrein van postconflict wederopbouw in specifieke zin, en de fragiele statenproblematiek in algemene zin. Uitgaande van de centrale componenten van deze problematiek voert de CRU analyses uit gericht op veiligheid en stabiliteit; politiek-bestuurlijke ontwikkeling; en sociaal-economische ontwikkeling in postconflict situaties en fragiele staten. Daarnaast ontwikkelt de CRU (analytische) instrumenten die beleidsmakers ondersteunen in de ontwikkeling van nieuwe (geïntegreerde) beleidsconcepten.

Opleidingen en cursussen

Naast onderzoek werd in 2007 een aantal topopleidingen en cursussen verzorgd. Voor de vierde keer werd voor de Hogere Defensie Vorming een negen-weekse module vrede en veiligheid uitgevoerd voor een vijftigtal officieren van alle krijgsmachtdelen. Deze cursus vond plaats op het Instituut Defensie Leergangen te Delft. Een andere topopleiding is de Leerprogramma Internationale Politie Oriëntatie. Deze vond voor de vijfde keer plaats en zal in 2008 in een andere vorm terugkeren. Tevens werden in opdracht van het Ministerie van Buitenlandse Zaken vijf basis-cursussen *Security Sector Reform* gegeven. Deze cursus werd speciaal ontwikkeld voor de ministeries van Buitenlandse Zaken

en Defensie. In overleg met de opdrachtgever werd de cursus opengesteld voor andere ministeries en namen uiteindelijk behalve medewerkers van Buitenlandse Zaken ook politie-functionarissen en ambtenaren van het Ministerie van Justitie deel. Het CSCP organiseerde daarnaast de cursussen 'crisis-beheersing' en 'internationale veiligheid'. Voor laatstgenoemde cursus werd voor specifieke doelgroepen een aantal aparte programma's samengesteld.

Ten slotte droegen individuele onderzoekers van het CSCP bij aan opleidingen en cursussen van andere Clingendael programma's en opleidingen en trainingen van derden. Zo heeft de CRU samen met het CDSP voor diplomaten uit Westelijke Balkanlanden een cursus ontwikkeld rondom het thema postconflict wederopbouw en de specifieke case van Kosovo. Daarnaast zijn medewerkers van het CSCP betrokken geweest bij het opstellen van het programma van de cursus 'Zicht op Terrorisme en terrorismebestrijding' van het Studiecentrum Rechtspleging (SSR). Deze cursus is bedoeld voor Officieren van Justitie, Rechters en rechtbankmedewerkers en wordt gegeven door medewerkers van het Openbaar Ministerie, de Algemene Inlichtingen en Veiligheids Dienst, de Rijks Inlichtingen Dienst, de Politieacademie, de Rechterlijke Macht en Clingendael.

Deelnemers van het vijfde Leerprogramma Internationale Politie Oriëntatie tijdens het officiële diner, met op de voorste rij voormalig Chef Protocol van het ministerie van BZK Henrik de Groot, Commandant Koninklijke Marechaussee lt-gen. Mr. Dick van Putten en echtgenote, Clingendael directeur Jaap de Zwaan en oud-Minister van Binnenlandse Zaken Hans Dijkstal. Op de tweede rij (2e r.) de directeur van de School voor Politie Leiderschap Kees Buijnk.

Team Clingendael Security and Conflict programme.

Conferenties en seminars

Naast de eerder genoemde conferentie voor de OPCW werden in eigen huis meerdere bijeenkomsten georganiseerd. De CRU verzorgde, in samenwerking met het Centrum voor Conflictstudies van de Universiteit Utrecht, Cordaid en het Haagse Centrum voor Strategische Studies, een grote *kick-off* bijeenkomst voor het Kennisnetwerk Vrede, Veiligheid en Ontwikkeling. Dit netwerk komt voort uit het Akkoord van Schokland dat door deze partijen, samen met de ministers van Defensie en Ontwikkelingssamenwerking, is ondertekend. Tevens organiseerde de CRU verschillende internationale expert meetings, onder andere gericht op de ondersteuning van politieke partijen in postconflict situaties, en de praktische invulling van de reïntegratie fase van *demobilisation, disarmament and reintegration* (DDR) processen.

Verder werden op het gebied van de Nederlandse krijgsmacht, terrorisme en massavernietigingswapens tientallen lezingen verzorgd en meerdere besloten lunch- en middagbijeenkomsten georganiseerd. Ten slotte droegen onderzoekers van het CSCP bij aan de onderwijsprogramma's van universitaire en beroepsorganisaties, waaronder diverse Politieorganisaties, de Koninklijke Marechaussee, het Instituut Defensieelergangen en de Universiteit Leiden.

Media-optredens

Behalve door middel van publicaties, cursussen en seminars, droegen verschillende onderzoekers van het CSCP bij aan maatschappelijke debatten over veiligheidsdreigingen en veiligheidsbeleid door middel van optredens in de media.

Op het terrein van defensie verschenen Ko Colijn, Kees Homan en Marcel de Haas vaak in beeld bij onderwerpen als Uruzgan, Pakistan, NAVO, en het Russische veiligheidsbeleid. Op het gebied van terrorisme gaven onder meer Edwin Bakker en Gijs de Vries met regelmaat hun kijk op de zaak in interviews met kranten en op radio en televisie, variërend van Al Jazeera tot Spits en Metro. In totaal ging het in 2007 om meer dan 400 interviews, waaronder een toenemend aantal voor buitenlandse media.

Het Akkoord van Schokland

In 2000 heeft de wereldgemeenschap acht concrete afspraken gemaakt voor een betere wereld. Acht millennium ontwikkelingsdoelen die in 2015 behaald moeten zijn. Halverwege 2015 ligt men achter op schema. Met het Project 2015 wil de Nederlandse regering die achterstand inhalen. Daartoe plaatsten bedrijven, organisaties, en de Minister van Ontwikkelingssamenwerking Bert Koenders hun handtekening onder het Akkoord van Schokland. Hierin staat hoe zij een concrete bijdrage leveren aan de Millennium Ontwikkelingsdoelen. Clingendael tekende samen met drie andere partners het deelakkoord voor de oprichting van het Kennisnetwerk voor Vrede, Veiligheid en Ontwikkeling. Dit netwerk van kennisinstituten, overheidsorganisaties, NGO's en private bedrijven werkt aan een geïntegreerde inzet van kennis, ervaring en materiële middelen in fragiele staten, om ook daar structurele armoedebestrijding mogelijk te maken.

Zanger Marco Borsato aan de Tafel van Schokland, met rechts Yvon Jaspers, minister voor Ontwikkelingssamenwerking Bert Koenders en minister van Defensie Eimert van Middelkoop.

Bron: Ministerie van Buitenlandse Zaken

Clingendael International Energy Programme (CIEP)

Een goed begin, is het...

Even leek 2007 eenzelfde start te krijgen als 2006, met de afsluiting door Rusland van een belangrijke pijpleiding van Rusland naar de Europese markt. Deze keer betrof het de olie-stroom via Wit-Rusland. Het inrichten van de nieuwe relaties tussen de staten van de voormalige Sovjetunie en de voormalige partners in de Comecon blijft zorgen voor oprispingen in de onderlinge betrekkingen, die soms via de energiestromen worden uitgevochten. Zolang deze relaties nog niet zijn genormaliseerd, zullen conflicten over prijzen en doorvoertarieven blijven voorkomen, ook over energiestromen uit Centraal-Azië die al dan niet over Russisch grondgebied naar West- en Centraal-Europa worden vervoerd. Ook de landen in Centraal-Azië zijn zich steeds meer bewust van de marktwaaarde van gas en olie, en weten handig in te spelen op de concurrentie om de schaarse energiestromen tussen consumerende landen in Oost en West. Bovendien schuwen ze er ook niet voor de energiestroom, ook die van GOS-landen, te onderbreken om hun hogere prijzeisen kracht bij te zetten. De normalisering in de relaties binnen het GOS en met buurlanden is afhankelijk van de stabilisering van de binnenlandse politieke verhoudingen en de relaties met zowel de landen van de EU als Rusland.

Aan de herschikking en normalisering van de politieke en economische verhoudingen wordt een nieuwe dimensie gegeven door de intensivering van de energierelatie van Rusland en de Centraal-Aziatische landen met China, waardoor West- en Centraal-Europa steeds meer moeten concurreren met China en Oost-Azië om schaarse energiestromen. Nog niet zo lang geleden werden de energievoorkomens van Rusland en Centraal-Azië in de EU vooral gezien als opgesloten leveranciers. De nieuwe pijpleidingen naar China bieden een nieuwe markt voor Russische en Centraal-Aziatische olie- en gasstromen. De plannen van Rusland om Yamal te ontwikkelen, houden ook aansluiting van de oostelijke pijpleidingen op dit nieuwe productiegebied in, waardoor Europa, nog meer dan vandaag, zal moeten concurreren met de binnenlandse consument in Rusland (zeker na 2011, als de Russische gasprijzen op Europese netback-basis zullen worden vastgesteld) en de Chinese consument in het oosten.

Deze nieuwe dimensie laat ook zijn sporen na in het nationale en EU-energiebeleid, hoewel Europa worstelt met het (eensgezind) invullen van het energiebeleid ten aanzien van Rusland en het aantrekkelijk maken van de Europese markt voor bijvoorbeeld LNG-stromen elders. De energierelaties van de EU met Rusland, Centraal-Azië en, op termijn ook, China en de rest van Oost-Azië zijn onderwerp van studie in het CIEP.

De ontwikkeling van het EU-extern energiebeleid en het voorzieningszekerheidsbeleid blijven een centraal thema van CIEP en worden zowel onder thema A als B bestudeerd (zie bijlage).

Activiteiten

- 12 februari: "Relations with Russia", tweede workshop, georganiseerd door CIEP in samenwerking met het ministerie van Economische Zaken
- 15 oktober: Clingendael Energy Lunch: "Energy Diplomacy: Russia and the World"

Publicaties

- Perspectives on security of supply in European natural gas markets, Christoph Tönjes & Jacques de Jong (EN) CIEP, Den Haag: Instituut Clingendael, augustus
- Energy as a Bond: Relations with Russia in the European and Dutch Context, Susann Handke & Jacques de Jong (EN), CIEP Energy Paper, Den Haag, Instituut Clingendael, september
- 'Touwtrekken om de Oost-Siberische oliepijpleiding', Jan-Hein Chrisstoffels & Susann Handke (NL), in: Internationale Spectator, oktober, pp. 497-501
- 'The Geopolitics of EU Security of Gas Supply', Coby van der Linde, in: European Review of Energy Markets, vol. 2, issue 2, december, pp. 209-232

EU-beleidsoffensief

Op 10 januari 2007 presenteerde de Europese Commissie de nieuwe energiestrategie, onder de naam 'Energy for a Changing World', waarin het energiebeleid voor 2020 uiteen wordt gezet (20% duurzaam; 20% efficiënter; en 20% minder uitstoot in 2020). De plannen worden door Commissievoorzitter Barroso aangekondigd als een noodzakelijke industriële revolutie die nodig is om op termijn tot een koolstofarme economie te komen.

Het voornemen van een geïntegreerde benadering van het interne energie- en milieubeleid wist zich meteen vertaald in de ambitieuze doelstellingen van de nieuwe Nederlandse regering. Ook de Europese Raad schaarde zich achter de ambitieuze beleidsvoornemens van de Commissie en een jaar van nieuwe discussies en studies volgde over de manier waarop de beleidsvoornemens omgezet konden worden in daden.

De discussie over de weg naar een duurzamer energiehuis-houding miste echter een belangrijke dimensie, nl. het externe energiebeleid. Dit bleef zich onverminderd richten op de relatie

met Rusland, terwijl discussies over de oliemarkt, zoals in de Verenigde Staten, nauwelijks werden gevoerd. De energierevolutie moet worden verwezenlijkt in een periode waarin de import van fossiele brandstoffen, maar ook van biobrandstoffen sterk toeneemt. De toenemende afhankelijkheid van geïmporteerde energie (inclusief duurzaam) en de korte- en middellange-termijengevolgen daarvan op de energierelaties in de wereld blijft een onderbelicht onderwerp op de Europese agenda.

Wél hoog op de agenda staan onderwerpen als marktwerking in de elektriciteit- en gasmarkt, getuige de publicatie van het 'derde pakket' in september 2007. De inrichting van de energiemarkten kan echter niet los worden gezien van de importafhankelijkheid en de nieuwe marktstructuren die in de rest van de wereld ontstaan. Vooral de ontbinding van netwerken van de distributie- en productieactiviteiten van Europese ondernemingen levert veel discussie in Europa op. Uit de commentaren blijken de verschillen van visie op de marktstructuur, de traditie van de nationale markten en de relatie met het buitenland.

De producerende landen laten namelijk in toenemende mate hun zeggenschap gelden over de voorwaarden waarop investeringen gedaan kunnen worden in productie en handel van energie in hun landen en streven naar een grotere markttoegang. Zij doen dit door vertikaal te integreren in de consumerende markten, terwijl Europese ondernemingen graag meer eigen productie willen ontwikkelen in het buitenland om de toevoer veilig te stellen. In de Europese voorstellen komen de voorzieningszekerheid, marktwerking en verduurzaming samen, hetgeen ook blijkt uit de agenda en publicaties van CIEP. De onderzoeksthema's schuiven hier nadrukkelijker dan voorheen in elkaar.

Activiteiten

- 29 januari: The new EU energy policy: balancing the internal market and external security of supply, CIEP and EPC (European Policy Centre) Dialogue, Crowne Plaza Hotel, Brussel
- 8 en 9 februari: Competition and Market Power in Electricity and Gas, CIEP-FSR Workshop, European University Institute, Florence-Fiesole
- 23 april: Climate and Energy Policy in the European Union, CESP/CIEP High-level Expert Seminar
- 11 mei: EU Energy Policy: Liberalisation in Challenging Times
- 24 mei: Balancing the European Energy Policy Targets, Quantifying Synergies and Trade-offs
- 30 mei: Standard grids, smart grids, super grids: All the same, all different, complementary, not compatible?, CIEP seminar
- 13 juni: The Future of European Gas Pricing
- 18 juni: Energy Scenarios, Energy Forecast, Energy Policy, Energy Decisions
- 7 september: The CIEP September Gas Seminar: Matching demand for commodity and infrastructure
- 1 oktober: Clingendael Energy Lecture An appeal for a sustainable renaissance, H.E. Mrs. Jacqueline Cramer, Minister of Housing, Spatial Planning and the Environment of the Netherlands
- 15 november: Drivers for change towards a low-carbon energy sector
- 22 november: Network governance: Independent System Operators and Regional TSO's for Europe?
- 17 december: Mergers in European energy: blessing or curse?

Publicaties

- 'External energy policy: Old fears and new dilemmas in a larger Union', Coby van der Linde (in: André Sapir (ed.), *Fragmented power: Europe and the global economy* [EN] CIEP, Brussel: Bruegel AISBL, 2007, pp. 266-307)

Zie ook: Energy as a Bond en Geopolitics of EU Security of Gas Supply.

Geopolitiek en energie

De zorgen over de ontwikkelingen in de internationale energiemarkten bleven niet beperkt tot Europa. Ook in de Verenigde Staten en Azië nemen die zorgen toe, vooral ten aanzien van de groeiende importafhankelijkheid van olie, de prijs en vooral de positie van olie uit het Midden-Oosten. Het beleid van China, Japan maar ook van de Verenigde Staten worden tegen het licht gehouden en, in tegenstelling tot de EU, vooral gezien vanuit het perspectief van voorzieningszekerheid en energieveiligheid. Het klimaatbeleid en de inrichting van de eigen markt is een minder benadrukt thema dan in de huidige EU-discussie.

In juli 2007 werd in de Verenigde Staten een belangrijke studie gepubliceerd door de *National Petroleum Council*, met een groot draagvlak in de energie- en veiligheidsgemeenschap. De analyse over energieafhankelijkheid stemt overeen met de analyse van de EU, maar de oplossingen wijken af. Dit heeft deels te maken met de ruimere binnenlandse energievoorkomens. De Verenigde Staten beschikken over grote kolenvoorraden. Ook produceren de Amerikanen nog aanzienlijke hoeveelheden olie en gas, ondanks de groeiende importen. Verbetering van de energie-efficiëntie in transport, industrie, huishoudens en elektriciteitsopwekking kan veel opleveren. In de Verenigde Staten worden belangrijke wetten voorbereid om de afhankelijkheid van geïmporteerde olie te verminderen, terwijl voor de elektriciteitssector alternatieven voor gas worden aangedragen.

Vooral de stimulering van biobrandstoffen voor de transportsector valt op. De inzet van maïs voor de energievoorziening stuwt de prijzen omhoog en Mexico merkt meteen de sociale gevolgen van concurrentie tussen de voedsel- en energievoorziening, als de prijzen van de grondstof voor de populaire tortilla's stijgen. Deze discussie neemt in hevigheid toe naarmate duidelijk wordt dat energie een groter beslag gaat leggen op landbouwgronden.

De Verenigde Staten diversifiëren de importen van olie weg uit het Midden-Oosten en importeren steeds meer uit Afrika. Daar ontmoeten de strategische energiebelangen van de Verenigde Staten en China elkaar. China is immers ook actief in het diversifiëren van de olieherkomst. De grote afhankelijkheid van olie-importen uit het Midden-Oosten baart Beijing zorgen. Nieuwe oliestromen worden op gang gebracht uit Centraal-Azië,

Afrika en zelfs Zuid-Amerika, waar China weer de Verenigde Staten ontmoet. Ook Japan en Zuid-Korea maken zich zorgen, hoewel zij blijven geloven dat hun koopkracht een belangrijke aantrekkingskracht zal blijven uitoefenen op olieproducenten. De depreciatie van de dollar en de appreciatie van de Yen en de Euro hebben inderdaad de prijsstijging van olie in nationale valuta weten te beperken.

Met de hogere olieprijsen en de toegenomen concurrentie om toegang tot olie- en gasbronnen en markten tussen grote consumerende landen als de Verenigde Staten, China, Japan, alsmede de Europese Unie, neemt de kans op belangentegenstellingen en conflicten toe.

Activiteiten

- 8 maart: The Geopolitics of Energy
- 17 oktober: The Future of American Energy Policy-making
- 16 november: Competition for Oil

Publicaties

- 'Energie: de eeuw van mijn moeder', Meagan Linde (dochter van Coby van der Linde) (NL) CIEP, in: Prof. dr. R.J. in 't Veld, Ir. J.H. van der Veen & Dr. F.M.R.C. Basten (eds.), IJsbereenplaat op de Veluwe; Essays over de Toekomst. Den Haag, COS
- The Art of Managing Energy Security Risks, Coby van der Linde, EIB Papers, juni
- 'Energieveiligheid en het Westen', Lucia van Geuns & Kees Homan (NL), in: Armex, juni
- 'Japan: nieuwe agenda voor energieveiligheid', Jan-Hein Chrisstoffels (NL), in: Internationale Spectator, juli-augustus 2007
- Getting to Grips Again with Dependency: Japan's Energy Strategy, Jan-Hein Chrisstoffels, CIEP Energy Paper, Den Haag: Instituut Clingendael, augustus
- No "Silver Bullet": The 2007 National Petroleum Council Report in the US Energy Debate, Warner ten Kate (EN), CIEP Briefing Paper 6, Den Haag: Instituut Clingendael, augustus
- 'Olie-afhankelijkheid van het Midden-Oosten: een sluipende crisis?', Lucia van Geuns (NL) in: Nieuwsbrief Crisisbeheersing, november

Duurzame toekomst

De geïntegreerde benadering van energie- en klimaatbeleid die in toenemende mate heeft geleid tot het ineenschuiven van de drie onderzoeksthema's van CIEP (EU-elektriciteit- en gasmarkt; voorzieningszekerheid, geopolitiek en geo-economie; en duurzame ontwikkeling, zie onder), noopt toch tot extra aandacht voor de duurzame energiesector. Aan de toenemende concurrentie om landbouwgrond als gevolg van de opkomst van eerste generatie biobrandstoffen voor de transportsector werd al gememoreerd. Ook in de elektriciteitsopwekking bestaan echter dilemma's om het aandeel van duurzame energie te verhogen. Het bijstoken vindt voornamelijk plaats in kolencentrales, waardoor men voor het dilemma kan komen te staan dat er meer kolencapaciteit nodig is om het aandeel duurzaam te verhogen. Dit terwijl kolen als de meest intensieve uitstoter van CO₂ een grotere bijdrage aan de emissie leveren dan de andere fossiele brandstoffen. Opslag van CO₂ is dan ook nadrukkelijk aan de orde gekomen in de beleidsopties, terwijl deze technologie nog slechts in de kinderschoenen staat. Toch zal er veel inspanning op dit gebied verricht moeten worden, omdat China weliswaar steeds meer olie importeert, maar toch vooral een koleneconomie blijft. Ook nucleaire opwekking van elektriciteit heeft zich in 2007 nog nadrukkelijker op de beleidsagenda geplaatst, ook omdat landen als China, India en Iran zich hiervoor interesseren. Daarmee zijn ook de geopolitieke kwesties weer actueel, omdat energieonafhankelijkheid en non-proliferatie een punt zijn geworden van discussie.

Activiteiten

- 2 april: Energy Efficiency in Mobility, WEC Young Professional workshop
- 6 september: Chinese climate policy
- 12 november: The role of oil and gas producing countries in global energy transition
- 15 november: Drivers for change towards a low-carbon energy sector
- 18 december: Rotterdam Climate Initiative, Clingendael Energy Lecture door Ruud Lubbers

Publicaties

- GLobal Energy Issues - Challenges for the UN CSD meetings in 2007 and beyond, Jacques de Jong, Wilbur Perlot & Stephan Slingerland, CIEP, Den Haag: Instituut Clingendael, april
- Earthquake Alarm - The Kashiwazaki nuclear incident and the consequences for Japan's nuclear policy, Jan-Hein Chrisstoffels, CIEP Briefing Paper 5, Den Haag: Instituut Clingendael, augustus
- Putting Coal to the Test: Is Coal Fired Generation Clean, Competitive and Secure?, Stijn van den Heuvel & Jacques de Jong (EN), CIEP Briefing Paper 7, Den Haag: Instituut Clingendael, december 2007

Personeel

In het begin van 2007 kwam Jan-Hein Chrisstoffels het CIEP als onderzoeker versterken. Zijn specialisatie ligt vooral op het gebied van energiebeleid in Azië. Micha Wortelboer nam in 2007 de CIEP-administratie ter hand. In het najaar kwam Tom Smeenk als onderzoeker CIEP versterken. Hij werkt vooral aan een proefschrift over de strategie van gastransportroutes uit Rusland en Centraal-Azië. In het najaar vertrok Christoph Tönjes, na meer dan vijf jaar CIEP-onderzoeker te zijn geweest. Hij werkte vooral aan de gas- en elektriciteitsmarkten in de EU. In 2007 trad Hans Maters terug als CIEP fellow en kwamen Luc Werrink en Dirk Bendorp het CIEP als fellow versterken. Ook het fellowship van Mehdi Parvizi Amineh en Kurt Radtke kwam ten einde.

Diversen

CIEP-medewerkers geven jaarlijks zo'n 150 lezingen in binnen- en buitenland. Ook verschijnt een column van Coby van der Linde in *EnergieNederland* en in de *European Energy Review*. Coby van der Linde is verder hoogleraar Geopolitiek en Energiemanagement aan de Universiteit Groningen en lid van de Algemene Energieraad. Zij is ook lid van de Raad van Advies van Wintershall NL.

Lucia van Geuns is lid van de Raad Aarde en Klimaat van de KNAW en lid van het WEC NL-bestuur.

BIJLAGEN

Betrokken instellingen

Het in 2001 gestarte Clingendael International Energy Programme (CIEP, vallende onder de Stichting Fonds Instituut Clingendael) is op 1 januari 2005 aan haar tweede projectperiode begonnen. Deze periode loopt van 2005 tot eind 2008. Elf van de twaalf betrokken instellingen van de eerste projectperiode (vanuit het bedrijfsleven: BP Nederland, Shell Nederland, Gasunie (eerst ongedeeld, dan Gasunie en Gasterra), NUON, NAM, ING Barings, Vopak Oil Logistics Europe & Middle East B.V., het Rotterdams Havenbedrijf, Energie Beheer Nederland en Oranje-Nassau Groep; en vanuit de overheid: het ministerie van Economische Zaken en het ministerie van VROM) blijven CIEP ook in deze tweede projectperiode ondersteunen. Daarnaast zijn er nieuwe instellingen betrokken bij CIEP – uit het bedrijfsleven: Essent, Eneco, Wintershall, Total Nederland, RWE; en vanuit de overheid: het ministerie van Buitenlandse Zaken.

Functie

CIEP doet onderzoek, verzorgt korte opleidingen en vervult een forumfunctie voor overheden, niet-gouvernementele organisaties (NGO's), het bedrijfsleven, de politiek, de academische wereld, de media en andere belanghebbenden in het energiedebat. Door het verrichten van onderzoek, het geven van publieksvoorlichting en het verzorgen van opleidingen en lezingen levert CIEP een structurele bijdrage aan de maatschappelijke discussie over de internationale politieke en economische ontwikkelingen in de energiesector (olie, gas, duurzame energiebronnen en elektriciteit). Energie speelt een zeer belangrijke rol in de internationale politiek en diplomatie. De energievoorziening is van strategisch belang voor zowel consumerende als producerende landen en zij heeft in het verleden herhaaldelijk tot internationale spanningen geleid. Tevens heeft CIEP een functie als kenniscentrum. Het onderzoek en de activiteiten van CIEP concentreren zich rond drie thema's.

Onderzoeksthema's in de tweede projectperiode

1. Regulering (liberalisering en privatisering) van energiemarkten binnen de Europese Unie, in het bijzonder de EU gas- en elektriciteitsmarkt. De liberalisering van deze markten is al enige tijd gaande, maar nog niet afgerond. Het marktontwerp is nog steeds onderwerp van intense discussies tussen de lidstaten. De schepping van een vrije Europese energiemarkt roept vragen op over de soort en de mate van concurrentie in de EU-markt, de aansluiting met de structuur van andere markten en het reguleringsregime in producerende landen, en ook steeds meer over de relatie met lange-termijnvraagstukken, zoals voorzieningszekerheid en klimaat. Onder dit thema wordt ook onderzoek gedaan naar prijsvorming op internationale gasmarkten en de concurrentiekracht van de EU ten opzichte van Azië en Amerika om nieuwe gasstromen aan te trekken.
2. De internationale economische en geopolitieke context van de olie- en gasmarkten, met bijzondere nadruk op de voorzieningszekerheid van energie van de EU. Uitgangspunt bij dit thema is de sterk toenemende energie-importafhankelijkheid van de Europese Unie. Tegelijkertijd zal het (olie en gas-) aanbod op de internationale markten steeds meer afkomstig zijn van een beperkt aantal landen. Ook andere (economische) grote mogendheden als de Verenigde Staten, Japan en China worden met gelijke problemen geconfronteerd. Dit maakt toenemende concurrentie tussen consumerende landen en/of regio's waarschijnlijk. Daarnaast bestaat er zorg over de politieke stabiliteit van een aantal exporterende landen van olie en gas en baart ook het investeringsklimaat in een aantal landen zorgen. Deze ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat in consumerende landen energievoorzieningszekerheid weer hoog op de politieke agenda staat. Centraal staat dan ook de vraag welke politieke en economische ontwikkelingen bedreigend zijn voor de energiezekerheid van de Unie en met welk beleid de voorzieningszekerheid van de EU kan worden geoptimaliseerd. Hier ligt ook een verbinding naar thema 1.: de regulering van de EU-energiemarkt. De ontwikkelingen omtrent het Europese energiebeleid worden nauwlettend geanalyseerd. Binnen dit thema wordt er ook studie gedaan naar het beleid van specifieke producerende en consumerende landen (zoals China, Rusland

en Iran) en regio's (Kaspische Zee). CIEP neemt ook deel aan het Clingendael-brede Aziëproject, waarin het de energie-component van het project voor haar rekening neemt. De sterke groei in olieconsumptie in Noordoost-Azië staat centraal in een studie samen met het IIAS, die tot in 2007 doorloopt. CIEP zal zich in het bijzonder concentreren op de betekenis van de actievare rol van landen als China in het waarborgen van energievoorraden voor de olie- en gasmarkt en van opkomende producerende landen in Centraal-Azië en Afrika, waarbij het accent ligt op de geopolitieke betekenis van deze regio's voor de internationale energiemarkten, en op veiligheid. Ook de rol van Rusland staat in dit project centraal, terwijl de Russische gas-industrie ook nauw gevolgd wordt vanuit thema 1.

3. De relatie tussen energie en duurzame ontwikkeling. De belangrijkste onderwerpen binnen dit thema zijn klimaatverandering en ontwikkelingsvraagstukken in minerale economieën, hoewel ook aandacht wordt besteed aan innovatie, energie-armoede, (sociaal) verantwoord ondernemerschap en internationaal energie- en klimaatbeleid. De onderwerpen hebben sterke correlaties met onderwerpen uit de andere twee thema's. Het succes van het beleid t.a.v. klimaatverandering is afhankelijk van twee factoren. Ten eerste, of nieuwe technologie succesvol kan worden geïmplementeerd (innovatie); en ten tweede, of de internationale gemeenschap erin zal slagen een gezamenlijk en coherent klimaatbeleid te ontwikkelen. De CO₂-emissies in de wereld zullen naar verwachting stijgen, wat bij een ongewijzigd beleid ingrijpende consequenties heeft. Hoewel de opbouw van CO₂ in de atmosfeer voor een groot deel voor rekening komt van de ontwikkelde landen, zullen snel groeiende economieën van landen met een grote bevolking, zoals China, India en Brazilië, de bulk van de emissies in de toekomst veroorzaken. In dit licht bezien kunnen klimaatsverandering, internationale betrekkingen, innovatiebeleid, economische groei in ontwikkelingslanden en de reductie van energiearmoede in de wereld niet los van elkaar worden gezien.

Internationale Spectator

Thema's

In de eerste jaargang volgend op haar 60-jarig jubileum is de redactie voortgegaan op de weg, zoals uitgestippeld in het redactionele beleid: het volgen, en waar mogelijk stimuleren, van het openbare debat over internationale zaken, in het bijzonder de Nederlandse buitenlandse politiek. Dat beleid werd in 2007 vormgegeven in een groot aantal (semi-) themanummers, zoals: Duitsland als voorzitter van de EU en de G-8 (januari); Militair en burger samenwerkend in wederopbouw (februari); Frankrijk aan de vooravond van de presidentsverkiezingen (april); Instabiliteit en verzoening in Afrika (mei); Opbloei op de Balkan (juni); De opmars van Azië (juli/augustus); Het nieuwe Rusland (oktober); België/Vlaanderen en Afrika (november); en het Midden-Oosten (december).

De redactie heeft getracht in deze afleveringen de internationale ontwikkelingen zowel qua thematiek als qua geografische verspreiding in kaart te brengen. Maar zij heeft er met de publicatie van vele bijdragen over andersoortige onderwerpen (in het bijzonder inzake de Europese Unie) voorts voor gezorgd dat de *Internationale Spectator* daarbij het voor-elk-wat-wils-karakter behield.

Het plannen van thematische nummers impliceert een sterk pro-actief redactiebeleid. Vele uiteindelijk geplaatste bijdragen waren dan ook ruim van te voren afgesproken; daarbij kon de redactie putten uit een steeds groeiend arsenaal van auteurs, in het bijzonder ook - en dat doet de redactie deugd - van Vlaams/Belgische zijde. Niettemin is ook voldoende ruimte gegeven aan spontaan aangeboden kopij, soms van nieuwe auteurs.

Bij de selectie voor plaatsing zijn alle bijdragen aan de hoogst mogelijke kwaliteitseisen getoetst en is voorts getracht de artikelen in omvang zoveel mogelijk te beperken tot maximaal vijf bladzijden in druk, en wel om de volgende redenen: de leesbaarheid van de artikelen te verhogen; en ondanks de beperkte ruimte van c. 56 blz. per aflevering iedere maand een zo groot en gevarieerd mogelijk artikelenaanbod te presenteren.

Auteurs en redactie

In 2007 (jaargang 61) hebben 171 auteurs (waarin ook begrepen columnisten en recensenten) niet minder dan 193 bijdragen geleverd, in de vorm van 11 columns, 105 artikelen, 57 recensies en 20 bijdragen in de rubriek respons/repliek, terwijl in de rubriek 'Signalementen' (ook in 2007 weer onder redactie van mw dr Fenna van den Burg) 57 aankondigingen van belangwekkende boeken werden gepubliceerd. Van het totaal aantal van 171 auteurs waren er 40 buitenlanders, in het bijzonder 31 Vlamingen/Belgen.

De binnengekomen bijdragen werden ge-evalueerd in de wekelijkse vergaderingen van de kernredactie, bestaande uit de hoofdredacteur en beide eindredacteurs. Voorts werden die bijdragen ter beoordeling voorgelegd aan (een selectie van) de leden van de Algemene Redactie. Deze redactieraad kwam in 2007 driemaal bijeen: op 1 februari, 22 mei en 16 oktober.

In de loop van 2007 traden mw dr Karin Arts en de hoogleraren Yvan Vanden Berghe, Hans Renner en Rob de Wijk als lid van de Algemene Redactie terug. Als nieuwe leden werden benoemd: mw drs Edith Drieskens (Katholieke Universiteit Leuven), mw dr Larissa van den Herik (Universiteit Leiden), prof. dr Ramses Wessel (Universiteit Twente) en dr Sipke De Hoop (Universiteit Groningen).

De eigen website (www.internationalespectator.nl) is een groot succes; het trok in 2007 zo'n 180.000 bezoekers (een gemiddelde van bijna 500 bezoekers per dag). Het abonneestbestand bleef nagenoeg constant, met een vaste verspreiding van maandelijks circa 2.000 exemplaren.

Medewerkers Instituut Clingendael.

Stafbureau Interne Zaken (IZ)

In 2007 zijn enkele ontwikkelingen op gang gebracht om de beheersprocessen betreffende het aanbieden en organiseren van facilitaire producten en diensten te verbeteren, teneinde de toegevoegde waarde voor het primaire bedrijfsproces te verhogen. Een eerste en voorlopige conclusie is dat het voorgenomen beleid een continue en langdurige aandacht vraagt.

Gebouwen en zalen

Naast het reguliere onderhoud in 2007 aan de hoofd- en bijgebouwen werd een vierde collegoruimte in gebruik genomen teneinde het uitwijken naar externe locaties te verminderen. De ruimte is bestemd voor kleine groepen: het biedt plaats aan maximaal zestien personen.

Voor de cursisten die eerder de in deze ruimte geplaatste computers gebruikten, zijn twintig wireless notebooks aangeschaft. Twaalf daarvan zijn bestemd voor gebruik in de bibliotheekruimte, de overige acht komen op de locatie Arendsdorp, waar een deel van de cursisten tijdelijk wordt ondergebracht.

ICT

Gelet op de gestage toename van computers, notebooks, servers en randapparatuur is besloten een deel van het beheer door een externe dienstverlener te laten uitvoeren. Dit beheer betreft vooral het serverbeheer en systeemintegratietaken. Voor het centrale anti-virusplatform is van leverancier gewisseld. Er is een meerjarig contract gesloten voor zeven copiers, die als platform voor verdere digitalisering gaan dienen. De telefooncentrale is uitgebreid en de analoge telefoons zijn waar mogelijk door digitale toestellen vervangen.

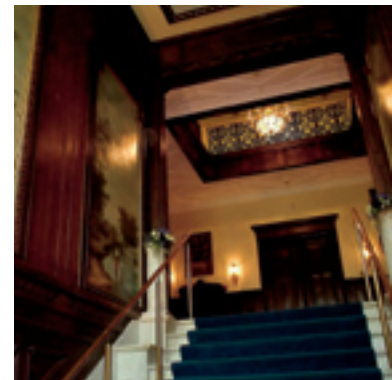
Mede in het kader van vermindering van de milieubelasting door ICT-middelen zijn alle werkplekken waar nodig van lcd-schermen voorzien.

Websites

De Clingendael-website is in 2007 door meer dan 1 miljoen bezoekers benaderd. Het gemiddeld aantal bezoekers lag op 2.930 per dag. Het aantal 'pageviews' bedroeg bijna 3,5 miljoen. Daarnaast trok de site van de Internationale Spectator ruim 178.000 bezoekers, met een gemiddelde van 488 bezoekers per dag. Naast het stroomlijnen en uitbreiden van de websites is gestart met de restyling van de interne website, het Clintranet. De NGIZ-site werd van een nieuwe lay-out voorzien.

Cursusdocumenten

Ten behoeve van de Matra-training for European Cooperation (MTEC) zijn twee cd's met cursusdocumenten uitgegeven.

Stafbureau Externe Zaken (EZ)

Algemeen

Het stafbureau Externe Zaken (EZ) heeft in 2007 een breed scala aan activiteiten gerealiseerd. EZ heeft, ondanks de part-timebezetting, opnieuw blijk gegeven in staat te zijn de kerntaken van het Stafbureau op niveau te kunnen uitvoeren.

De personele bezetting van EZ is in 2007 ongewijzigd gebleven.

De kerntaken van het Bureau besloegen als vanouds de volgende terreinen:

- de verzorging van de algemene public relations en de mondelinge en schriftelijke voorlichting van het Instituut;
- de organisatie, begeleiding en coördinatie van zowel klein- als grootschalige bijeenkomsten en bezoekersprogramma's, waarbij ook adviserend en ondersteunend wordt opgetreden ten behoeve van de Programmes van het Instituut;
- het beheer en de coördinatie van de algemene database en gegevensbestanden.

Evenals vorig jaar verzorgde EZ deels de secretariële en logistieke ondersteuning ten behoeve van de PIN- activiteiten en trainingen *International Negotiations*.

Public relations en voorlichting

In de sfeer van de PR en voorlichting zijn de activiteiten grotendeels op dezelfde wijze voortgezet, met daarbij inbegrepen de mondelinge en schriftelijke voorlichting voor pers en publiek. Evenals vorige jaren behelsde dit verzoeken van de pers om informatie en deskundigheid, alsmede aanvragen voor werkbezoeken en rondleidingen.

Bijeenkomsten

EZ heeft ook in 2007 vele (35) groot- en kleinschalige bijeenkomsten georganiseerd en begeleid, variërend van lezingen van staatshoofden en ministers tot kleine rondetafels en *high- level brainstorm*s. In vergelijking met 2006 waren er iets minder verzoeken van ambassades, waardoor het aantal lezingen van buitenlandse regeringsvertegenwoordigers iets is gedaald, maar niettemin blijft Instituut Clingendael zeer aantrekkelijk als neutraal platform voor bezoeken en lezingen van buitenlandse hoogwaardigheidsbekleders. Evenals voorgaande jaren werden deze bijeenkomsten in samenwerking met de desbetreffende ambassade georganiseerd. Veel ambassades maakten ook dit jaar van de gelegenheid gebruik om in de vorm van wijn of andere locale culinaire specialiteiten een bijdrage aan de receptie te leveren.

Daarnaast bleef EZ betrokken bij evenementen die gehouden worden in het kader van de *Hague Academic Coalition* (HAC), waarvan naast Instituut Clingendael ook de Carnegie Stichting, het Institute of Social Studies, de Haagse Vestiging van de Universiteit van Leiden en het T.M.C. Asser Instituut deel uitmaken. Dit jaar was Clingendael verantwoordelijk voor de organisatie van de jaarlijkse HAC-conferentie *From Peace to Justice*, hetgeen ook een groot beslag heeft gelegd op de personele capaciteit van het Stafbureau EZ.

Tevens is een begin gemaakt met de voorbereidingen van de diverse bijeenkomsten in het kader van het 25-jarig bestaan van Clingendael in 2008.

Helaas heeft EZ geen toegang meer tot de zalen van de nabijgelegen Prinses Juliana Kazerne, met uitzondering van aan Defensie gerelateerde cursusgroepen.

Database en gegevensbestanden

Er werd voortgang gemaakt met de verdere herziening van de database. In nauwe samenwerking met de afdeling ICT werd gewerkt aan de verwezenlijking van een nieuwe opzet van een instituutsbrede database, ter vervanging van het bestaande systeem. Naar verwachting zal deze nieuwe integrale database in de loop van 2008 in gebruik genomen kunnen worden.

EZ heeft daarnaast ook besloten om registraties voor bijeenkomsten uitsluitend per e-mail te laten plaatsvinden. Dit beperkt de stroom papier en is in de praktijk een betrouwbaarder weg gebleken dan registratie per fax.

Protocolaire ontvangsten in 2007.

Instituut Clingendael mocht in 2007 opnieuw een aantal prominente gasten verwelkomen, waarbij het bureau Externe Zaken mede vorm kon geven aan deze platformfunctie van het Instituut:

31 januari: Z.E. Mr. Vartan Oskanian, minister van Buitenlandse Zaken van Armenië

18 april: Dr. Louis Tobback, burgemeester van Leuven en Minister van Staat van België

22 maart: Dr. Makoto Iokibe, directeur van de Japanse Defense Academy

15 oktober: Z.E. Mr. Winston Peters, minister van Buitenlandse Zaken van Nieuw-Zeeland

29 maart: Dr. Rodrigo de Rato, managing director van het Internationaal Monetair Fonds

17 oktober: Z.E. Mr. Gela Beshuashvili, minister van Buitenlandse Zaken van Georgië

12 april: Dr. Hans-Gert Pöttering, voorzitter van het Europees Parlement

9 december: Mme. Katerina Yushchenko, echtgenote van president Victor Yushchenko van de Oekraïne en voorzitter van de charitatieve stichting "Ukraine 3000"

Algemeen

Het beleid van Bidoc is steeds meer gericht op pro-actieve ondersteuning en attendering van de Clingendael Programma's en hun medewerkers. Deze attendering vindt zoveel mogelijk op digitale wijze plaats. Alle wetenschappelijke medewerkers hebben profielen samengesteld. Aan de hand van deze profielen worden medewerkers geattendeerd op krantenknipsels (in papieren vorm), maar ook op tijdschriftartikelen en (email- nieuwsbrieven. Hiervoor bestaat zeer veel belangstelling.

Zoals gebruikelijk vroegen de vaste taken van het Bidoc de meeste tijd. Deze taken bestaan uit het beheer van de bibliotheek; het invoeren van boeken; tijdschriftartikelen en grijze literatuur in de database; het samenstellen van literatuurlijsten; het beantwoorden van vragen van cursisten, bezoekers en medewerkers; het zoeken naar en ver-/bewerken van informatie op het Internet; en het verzorgen van een uitgebreide sectie 'links' op de website van het Instituut. Bidoc was behulpzaam bij het samenstellen van readers en bij het opsporen van documenten en relevante literatuur. Het materiaal wordt zoveel mogelijk digitaal ter beschikking gesteld.

In 2007 is in samenwerking met de webmaster, voor Bidoc een pagina op Intranet samengesteld. Daarop staan alle diensten van Bidoc vermeld. Deze pagina zal naar behoefte worden bijgewerkt.

Huisvesting

In 2007 is besloten de ruimte waar de computers voor de cursisten waren opgesteld, om te vormen tot een vierde collegezaal. Dit had gevolgen voor de huisvesting van de bibliotheek. In de collegezaal zijn hogere kasten geplaatst, waar een deel van de naslagcollectie en een deel van de tijdschriftencollectie zijn opgesteld. De bibliotheekzaal is ingericht met nieuwe werkplekken voor de drie Bidoc-medewerkers, tafels voor nieuwe laptops voor de cursisten, alsmede een leestafel. Een groot deel van de collectie moest elders in het gebouw op de tweede en derde verdieping worden ondergebracht. Het oudere deel van de collectie, dat eerst op de tweede en derde verdieping stond, is geschoond.

Bidoc-Commissie

De Bidoc-Commissie bestond dit jaar uit Jaap de Zwaan (voorzitter), Sjors Callenbach voor CSCP, Nils de Mooij voor CDSP, Suzan Nollen voor CESP en Christoph Tönjes voor CIEP. Stijn van den Heuvel heeft per november de plaats van Christoph Tönjes overgenomen.

Personeel

Ali Molenaar is per 1 juli 2007 aangesteld als hoofd Bidoc. Janny Krayema is in 2007 via Reekx Detachering gedetacheerd. Per 1 januari 2008 komt zij in dienst van Instituut Clingendael.

Personeel

2007 was een bewogen jaar voor de afdeling Personeelszaken. Margreet Mennes, die sinds 2005 in dienst was, nam afscheid van Instituut Clingendael. Haar opvolger gaf na een half jaar het stokje door aan Anne-Bregje Spoelder, die op 1 januari 2008 is begonnen als de nieuwe P&O adviseur bij het Instituut Clingendael.

Ondanks de wisseling van de wacht, is het bestaande personeelsbeleid voortgezet en is getracht verder in te spelen op de wisselende capaciteitsbehoefte binnen de organisatie. In 2007 is zo onder meer een duidelijke stijging te zien geweest in het aantal tijdelijk contracten.

Een belangrijk lopend project is het vernieuwen en herwaarderen van de functiebeschrijvingen binnen de organisatie. Hiermee wordt beoogd meer duidelijkheid te scheppen over de formatie binnen het Instituut en de functie-inhoud in lijn te brengen met de beloning. Naar verwachting wordt dit traject medio 2008 afgerond.

In het kader van de beoogde verdere professionalisering van het personeelsbeleid is tevens een begin gemaakt met de zoektocht naar een geschikt personeelsinformatiesysteem.

Per 31 december 2007 waren er bij het Instituut Clingendael 73 medewerkers in dienst. 16 medewerkers hebben Clingendael in 2007 verlaten en hiervoor zijn 21 nieuwe medewerkers in de plaats gekomen. De verhouding man/vrouw in de organisatie is 37 versus 36, een mooi evenwicht. Het gemiddelde ziekteverzuim per werknemer als percentage van de werktijd over 2007 was 3%.

In onderstaande tabel zijn de belangrijkste cijfers met betrekking tot het personeelsbestand weergegeven in fte en vergeleken met de gegevens over 2006.

Personeelsoverzicht Instituut Clingendael	Formatie volgens het Handboek Organisatie Clingendael	Werkelijke aanstellingen op formatieplaats		Vaste aanstelling		Tijdelijke aanstelling	
		2006	2007	2006	2007	2006	2007
CDSP	11,85	10,85	15,77	6,85	6,04	3,75	9,73
CESP	10,1	9,44	10,75	8,44	7,38		3,37
CSCP/CRU	16,82	14,86	18,98	6,79	6,9	3,6	12,08
CIEP	0,8*	0,7	0,7	0,7			
Centraal	19,2	18,12	16,54	16,07	12,19	2,85	4,35
Totaal	58,77	53,97	62,74	38,85	32,51	10,2	29,53

* Exclusief medewerkers met een oproepcontract

Overzicht personeel 2007*	
Totaal aantal medewerkers in dienst	73
Nieuw aangenomen medewerkers	21
Verloop	17
Medewerkers met een contract voor onbepaalde tijd	39
Medewerkers met een contract voor bepaalde tijd	26
Verhouding man/vrouw	37 versus 36
Ziekteverzuim	3%

* Het hoofd van het CIEP is in dienst van Clingendael.

De totale kosten van het Instituut bedragen ongeveer 5,5 mln euro. Dit zijn kosten van het Huys, de bijgebouwen in het park, de personele en de logistieke kosten. Tegenover deze kosten staan de Basissubsidie van 2,6 mln. euro en de activiteitsubsidie Conflict Research Unit (CRU) van 0,6 mln. euro. Van de Basissubsidie is ruim 1,8 mln afkomstig van het ministerie van Buitenlandse Zaken en ruim 0,7 mln van het ministerie van Defensie.

Daarmee zijn de subsidies niet toereikend om de totale kosten van het Instituut te dekken. Een bedrag van minimaal 2,3 mln. euro dient verdiend te worden met betaalde activiteiten; in 2007 is voor 5,8 mln. euro aan derden in rekening gebracht voor opleidingen, contractonderzoek, organisatie van congressen, seminars e.d.. Na aftrek van de kosten die met deze activiteiten gepaard gaan, resteert een bijdrage van 2,6 mln. euro. Daarmede zijn de baten in 2007 net als in 2006 ongeveer 0,3 mln. euro hoger uitgekomen dan de lasten.

De basissubsidie steeg in de periode 2004-2007 met 3%. De kosten stegen met 11%. Daarmee is de druk om betaalde activiteiten te verrichten sterk toegenomen. De wens om meer aandacht te kunnen besteden aan de 'denktank'-functie is strijdig met de druk om meer betaalde activiteiten te verrichten.

De huidige Basissubsidie loopt tot en met 2008. In 2008 zal een evaluatie plaatsvinden. Aansluitend zal een nieuw subsidieverzoek voor de periode 2009-2012 worden ingediend.

In cijfers

1. Basissubsidie (2004-2008)	€ 2,6 mln.
2. Projectopbrengsten	€ 5,8 mln.
3. CRU-subsidie	€ 0,6 mln.
4. Personeelskosten	€ 3,3 mln.
5. Bedrijfskosten	€ 1,6 mln.
6. Projectkosten	€ 3,2 mln.
7. CRU-kosten	€ 0,6 mln.

Toelichting

1. Basissubsidie

Het betreft een instellingssubsidie (Basissubsidie) van de ministeries van Buitenlandse Zaken en van Defensie. De subsidiebeschikking loopt tot en met 2008. In de beschikking staan algemene voorwaarden zoals een begroting, periodiek beleidsoverleg en een goedgekeurde jaarrekening genoemd. Het ministerie van Defensie heeft aanvullende voorwaarden gesteld, waarmee het Instituut akkoord is gegaan.

2. Projectopbrengsten

Dit zijn de opbrengsten van betaalde projecten in 2007.

3. CRU-subsidie

Voor 2007 is in het kader van het meerjarig onderzoeksprogramma van CRU door het ministerie van Buitenlandse Zaken een projectsubsidie toegekend.

4. Personeelskosten

Dit zijn de kosten die rechtstreeks verband houden met de medewerkers van het Instituut, zoals salaris, pensioen en sociale lasten. Het betreft medewerkers in vaste en tijdelijke dienst, alsmede ingehuurd krachten.

5. Bedrijfskosten

Dit zijn de kosten van huisvesting, logistiek, automatisering en overige bedrijfskosten. Het gaat daarbij om huur, schoonmaak, catering, drukkosten e.d.. Het zijn de totale materiële kosten van de organisatie.

6. Projectkosten

Dit zijn alle kosten die direct samenhangen met het project, uitgezonderd de kosten van eigen personeel.

7. CRU-kosten

Dit zijn de personele en materiële kosten van CRU, die bekostigd worden met de CRU-subsidie (zie onder 3).

Internationale Betrekkingen

Cursus/Course	Voor wie/For whom?	Wat/What?	Hoe/How?	Wanneer/When?
Seminar International Negotiations I	Public and Private Sector	Skills in International Negotiations	Skills training and simulation exercise	26-29 May
Seminar International Negotiations II	Public and Private Sector	Skills in International Negotiations	Skills training and simulation exercise	3-6 November
Postdoctorale Leergang Buitenlandse Betrekkingen	Recentelijk afgestudeerde academici, beleidsmedewerkers, NGO's, overige geïnteresseerden in de internationale politiek	Kennis en begrip van internationale verhoudingen en praktische vaardigheden voor functioneren in internationale context	Inleidingen, praktijk-opdrachten en vaardigheidstrainingen	22 september tot 12 december
Cursus Internationale Politiek	Partners van internationaal werkende functionarissen, overige geïnteresseerden	Inleiding in Internationale Verhoudingen	Colleges en discussies	30 september tot 9 december (elke dinsdag-middag)
Masters International Relations and Diplomacy	Dutch and Foreign Students	Education in international relations and political science, combined with practical training in international negotiations and diplomacy	Blend of academic education and practical training, with possibility of internship at an international organization	September 2007 till June 2008

Europese Samenwerking

Cursus/Course	Voor wie/For whom?	Wat/What?	Hoe/How?	Wanneer/When?
Europe at a Glance	Professionals and other interested persons who want to learn more about the European Union	Thorough introduction to the European Union, its functioning, its policies and future developments	Lectures, cases, discussions, simulation game	29-30 May and 24-25 November
Effectieve belangenbehartiging in de EU	Rijksambtenaren (vanaf schaal 11) verantwoordelijk voor beleidskwesties met een Europese dimensie, die hun persoonlijke effectiviteit willen verbeteren	Kennis en vaardigheid in de effectieve belangenbehartiging door de Nederlandse overheid in de EU	Intakeformulier, schrijven van een position paper voor het eigen dossier, groepsopdracht, representatie-oefeningen en de onderlinge uitwisseling van ervaringen	15-16 mei en 27-28 oktober
The EU in International Affairs	Civil servants, Diplomats, Corps diplomatique, Public affairs specialist of private sector and NGO's, Journalists	Insight and knowledge in the different tasks and competences of the EU's external representation	Presentation and discussion, practical examples and a case study	26 March
Rollenspel EU besluitvorming	Studenten van Universiteiten en Hoge scholen	Praktische kennismaking met het besluitvormings- en onderhandelingsproces in de EU	Simulatie van een EU vergadering	In overleg met opdrachtgever
Agenda setting and Lobbying the European Union	Public affairs specialists of the private sector and NGO's	Knowledge and practical training in agenda setting and EU Lobbying	Expert presentation and lobby case	June 2008

Internationale Veiligheid en Conflict

Cursus/Course	Voor wie/For whom?	Wat/What?	Hoe/How?	Wanneer/When?
Cursus Crisisbeheersing	Met name beleidsambtenaren die zich uit hoofde van hun functie met crisisbeheersing bezighouden	Kennis en begrip van processen bij crisisbeheersing	Colleges, discussies, simulaties en rollenspel	29 t/m 31 jan. en 5 t/m 7 febr. 2008 2 t/m 4 en 9 t/m 11 sept. 2008
Cursus Internationale Veiligheid	Deelnemers met een universitaire c.q. hogere beroepsopleiding, die uit eigen belangstelling of vanwege hun functie meer inzicht willen krijgen in de achtergronden en vraagstukken in relatie tot internationale veiligheid	Kennis en begrip van actuele vraagstukken op het gebied van internationale veiligheid	Colleges en discussies	4 t/m 7 en 17 t/m 20 maart 2008 11 t/m 14 en 25 t/m 28 nov. 2008

Internationale Energievraagstukken

Cursus/Course	Voor wie/For whom?	Wat/What?	Hoe/How?	Wanneer/When?
The Geopolitics of Energy	Participants will be professionally engaged in the field of energy, or interested in energy issues	Participants will gain knowledge of geopolitical and economic developments relating to present international energy markets	Expert presentations and discussion	6 March
EU energy policy: Liberalisation in Challenging Times	Participants will be professionally engaged in the field of energy, or interested in energy issues	Participants will gain knowledge of the functioning of liberalised gas and power markets and the challenges arising from today's political and economic conditions	Expert presentations and discussion	7 May
Global Power Shifts: The International Politics of Energy Transition	Participants will be professionally engaged in the field of energy, or interested in energy issues	Participants will be introduced to geopolitical developments relevant for a transition towards a future low-carbon energy sector	Expert presentations and discussion	5 November

Cursusoverzicht

Datum	Activiteit	Programma	Locatie	Dagdelen	Deelnemers
10 januari t/m 9 februari 2007	IMIEP	CESP	Clingendael	46	14
15 januari t/m 23 februari 2007	Diplomaten uit Irak	CDSP	Clingendael		
15 januari t/m 24 mei 2007	Leergang Topmanagement Defensie	CSCP	Clingendael	190	11
16 januari 2007	Syrische studenten Internationale Betrekkingen	CDSP	Clingendael	1	
17 januari 2007	Opening LIPO 5	CSCP	Warnsveld	2	13
1 februari 2007	EU Simulatie HHS	CESP	Clingendael	1	30
5 februari t/m 6 februari 2007	Seminar Persuasive Writing	CDSP	Clingendael	3	7
6 - 8 en 20 - 22 februari 2007	Cursus Crisisbeheersing	CSCP	Clingendael	12	20
12 t/m 13 februari 2007	V&W en de EU	CESP	Clingendael	4	19
14 t/m 16 februari 2007	Young Development Justitie	CESP	Rijksacademie	6	20
14 februari t/m 11 april 2007	Course in International Relations for Junior Diplomats from Indonesia	CDSP	Clingendael	84	18
14 t/m 16 februari 2007	LIPO V	CSCP	Badhotel	6	13
15 t/m 16 februari 2007	LNV	CDSP	Clingendael	4	16
26 - 28 februari 2007	SSR-cursus	CSCP	Badhotel	6	15
1 t/m 2 maart 2007	Matraflex/CZ/SZW	CESP	Praag		
5 t/m 16 maart 2007	ASEAN	CDSP	Clingendael	10	12
6 - 9 en 20 - 23 maart 2007	Cursus Internationale Veiligheid	CSCP	Clingendael	16	20
7 maart 2007	Seminar DG-Water	CESP	Clingendael	1	20
9 maart 2007	OCW Dossierdag	CESP	OCW		
14 maart 2007	EU-simulatie Fontys Hogeschool	CESP	Clingendael	2	45
14 maart t/m 27 april 2007	LZOD	CDSP	Clingendael	66	19
16 maart 2007	LNV-terugkomdag	CDSP	Clingendael	2	16
23 maart 2007	Voorlichting Rijkstrainees	CESP	Campus Den Haag		
26 - 28 maart 2007	SSR-cursus	CSCP	Badhotel	6	15
28 maart 2007	Seminar DG-Water	CESP	Clingendael	1	22
28 - 30 maart 2007	SSR-cursus	CSCP	Badhotel	6	15
2 t/m 5 april 2007	Seminar Multilateraal Onderhandelen	CDSP	St. Petersburg,	6	
4 april 2007	EU Simulatie Erasmus	CESP	Clingendael		
12 t/m 13 april 2007	Rijkstrainees	CESP	Campus Den Haag	4	
16 april t/m 25 mei 2007	Course on International Relations and Diplomatic Practice voor Diplomaten uit Pakistan en Bangladesh	CDSP	Clingendael	55	20
16 april t/m 4 mei 2007	MTEC/Social Affairs & Employment	CESP	NH Leeuwenhorst	28	50
18 t/m 20 april 2007	LIPO V, module 2	CSCP	Clingendael	6	13
19 t/m 20 april 2007	Rijkstrainees	CESP	Campus Den Haag	4	
23 - 25 april 2007	SSR-cursus	CSCP	Badhotel	6	15
24 april 2007	EZ Oriëntatie Europa (dl. 1)	CESP	ROI	2	
26 t/m 27 april 2007	Rijkstrainees	CESP	Campus Den Haag	4	
27 april 2007	EU Simulatie NSOB	CESP	NSOB		
1-3 mei 2007	VROM en de EU	CESP	Clingendael/Brussel	6	13
3 mei t/m 29 juni 2007	LCAM	CDSP	Clingendael	8	22
3 - 4 mei 2007	Rijkstrainees	CESP	Campus Den Haag	4	
7 - 10 mei 2007	Seminar International Negotiations	CDSP	Clingendael	8	11
9 - 11 mei 2007	Matraflex/CZ/SZW	CESP	Parkhotel Den Haag	5	32
21 - 22 mei 2007	OI Europa in Vogelvlucht	CESP	Clingendael	4	
21 - 23 mei 2007	SSR-cursus	CSCP	Badhotel	6	15
31 mei 2007	Seminar DG-Water	CESP	Clingendael	1	25
4 - 15 juni 2007	Capacity building programme for the diplomatic academies of Pakistan and Indonesia	CDSP	Clingendael	20	6
4 - 5 juni 2007	Onderhandelingsstraining Tsjechië	CESP	Praag		
7 juni 2007	EZ Oriëntatie Europa (dl. 2)	CESP	Clingendael		
11 - 22 juni 2007	Course in Strategic Planning and Foreign Policy for Senior Diplomats from Indonesia	CDSP	Clingendael	10	10
11 - 22 juni 2007	MTEC How to Operate in Brussels	CESP	NH Leeuwenhorst	20	50
12 - 14 juni 2007	DGP Training	CESP	Brussel	4	11
13 juni 2007	Seminar DG-Water	CESP	Clingendael	1	21
18 t/m 20 juni 2007	SSR-cursus	CSCP	Badhotel	6	15
18 t/m 20 juni 2007	LIPO V, module 3	CSCP	Brussel	6	17
25 - 26 juni 2007	Onderhandelingsstraining Tsjechië	CESP	Praag		
25 juni - 4 juli 2007	Training Programme Diplomacy and Multilateral Affairs for Junior diplomats from the MFA of Morocco	CDSP	Clingendael	16	18
27 - 29 juni 2007	LNV Leergang 7	CDSP	Clingendael	6	14

6 juli 2007	EU Simulatie HHS	CESP	Clingendael	2	75
12 juli 2007	OPP Europa Actueel	CESP	Clingendael	2	20
20 augustus t/m 20 december 2007	Leergang Topmanagement Defensie	CSCP	Clingendael	190	10
27 t/m 31 augustus augustus 2007	Summerschool Muslims in Leadership	CDSP	Clingendael	10	30
29 augustus t/m 26 oktober 2007	Leergang Oosteuropese Diplomaten	CDSP	Clingendael	80	21
11 t/m 13 en 18 t/m 20 september 2007	Cursus Crisisbeheersing	CSCP	Clingendael	12	20
12 - 13 september 2007	BZ en de EU	CESP	Clingendael	4	24
12 t/m 14 september 2007	LNV-7 2e module	CDSP	Clingendael	6	14
14 september 2007	EU-cursus Kon. Marechaussee	CESP	Kon. Beatrix		
17 september t/m 23 november 2007	Hogere Defensie Vorming	CSCP	IDL	100	45
17 t/m 28 september 2007	Kosovo	CDSP	Clingendael	20	15
17 - 28 september 2007	MTEC How to Operate in Brussels	CESP	NH Den Haag	20	50
24 september t/m 15 december 2007	Leergang Buitenlandse Betrekkingen	CDSP	Clingendael	120	22
25 - 26 september 2007	Effectiever Opereren in de EU	CESP	Clingendael	4	16
26 - 28 september 2007	LIPO V, module 4	CSCP	Amsterdam/Amstelland	6	17
2 oktober t/m 11 december 2007	Cursus Internationale Politiek	CDSP	Clingendael	11	12
4 oktober 2007	10 voor Europa	CESP	Clingendael	1 om 1	16/16
4 - 5 oktober 2007	Masterclass HEC	CESP	HEC		
11 t/m 12 oktober 2007	LNV- 7 3e module	CDSP	Clingendael	6	14
15 t/m 16 oktober 2007	Public Diplomacy: Focus op publieksdiplomatie	CDSP	Clingendael	4	18
15 - 18 oktober 2007	Europese Commissie Ambtenaren	CESP	Clingendael/overig		
15 - 18 en 22 - 25 oktober 2007	Cursus Internationale Veiligheid voor de AIVD	CSCP	Rijksacademie	16	20
16 - 25 oktober 2007	UNTSO cursus	CSCP	Prinses Juliana	16	10
18 oktober 2007	Masterclass HEC	CESP	HEC		
22 - 23 oktober 2007	Czech MoF	CESP	Praag		
25 oktober 2007	EU Module Rijkstrainees (groep 1)	CESP	Campus Den Haag	2	
26 oktober 2007	EU Module Rijkstrainees (groep 2)	CESP	Campus Den Haag	2	
29 - 30 oktober 2007	DG Ruimte	CESP	Clingendael		
30 oktober 2007	Internationaal en Europees Recht	CESP	Ministerie van		
31 oktober 2007	EU simulatie Fontys Hogeschool	CESP	Clingendael	2	
31 oktober t/m 28 november 2007	Indo Midcareer	CDSP	Clingendael	48	16
1 november 2007	EU Module Rijkstrainees (groep 3)	CESP	Campus Den Haag	2	
2 november 2007	EU Module Rijkstrainees (groep 4)	CESP	Campus Den Haag	2	
5 - 7 november 2007	UNTSO partner cursus	CSCP	Clingendael	6	20
6 - 8 november 2007	Omgaan met EU (MNP)	CESP	Stadskasteel Oudaen, Utrecht		
13 - 15 november 2007	Europa in Vogelvlucht (OI)	CESP	Clingendael/Bruss	6	
19 - 30 november 2007	MTEC/How to co-operate with Brussels	CESP	NH Den Haag	20	25
21 - 23 november 2007	LIPO V, module 5	CSCP	Amsterdam/Amstelland	6	17
22 - 23 november 2007	SZW in Int. En Europees Perspectief	CESP	Clingendael	4	
4 - 7 en 11 - 14 december 2007	Cursus Internationale Veiligheid	CSCP	Clingendael	16	20

Colofon

Niets uit deze publicatie mag worden gekopieerd, opgeslagen of opgenomen in een database, dan wel op enige wijze bewerkt of aan derden verzonden (electronisch, door fotocopie, opname of anderszins), zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Instituut Clingendael

Copyright:
Instituut Clingendael

Vormgeving en productie:
*Jurriaans Lindenbaum Grafimedia bv,
Amsterdam Zuidoost*

Afbeeldingen:
*Jurriaans Lindenbaum Grafimedia;
Wikimedia; United Nations Photo Archive;
Colorado College; ANP photo archive; BP;
Wintershall; Instituut Clingendael*

Clingendael, Den Haag, 2008

Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen
Netherlands Institute of International Relations
Clingendael